

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta
Katedra trestního práva

Diplomová práce
Sociální prevence kriminality
Mgr. Kateřina Lukášová

Duben 2011 Vedoucí diplomové práce: Doc. JUDr. Tomáš Gřivna, Ph.D.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29. dubna 2011

.....
Mgr. Kateřina Lukášová

Obsah

Úvod.....	3
Důraz na vzdělávání a školní prostředí.....	6
Jednotlivé oblasti	9
Rodina.....	10
Kultura	16
Sociální vzory, autorita	18
Vzdělání	21
Vztah vzdělanosti a kriminality v dospělosti.....	22
Vlastní osobnost jedince.....	24
Skupina	27
Etiologie kriminality a teorie nerovností Ch. Tillyho	29
(Ne)uznání a přerozdělování.....	38
Gender	39
Zaměstnání	41
Média	42
Okolí	43
Možné členění trestných činů z hlediska sociální prevence kriminality.....	45
Závěr.....	47
Možnost dalšího směřování.....	52
Poslední ohlédnutí	53
Bibliografie.....	54
Abstrakt. Název práce v anglickém jazyce, abstrakt v anglickém jazyce. Klíčová slova	57
Abstrakt	57
Social prevention of criminality.	58
Abstract	58
Klíčová slova.....	59

Úvod

Od počátku relativně krátké existence kriminologie jakožto samostatné vědní disciplíny se ukazuje velký přínos, ba až nezbytnost mezioborového přístupu. V rámci kriminologického bádání se mohou velmi osvědčit poznatky z přírodních i humanitních věd - v případě spojení kriminologie se sociologií lze využít poznatky z obojího (např. statistické přístupy kombinované s kvalitativním uchopením problematiky). V tomto textu se pokusím nastínit jednu z možností právě takového uchopení.

Každá společnost se snaží omezit kriminalitu a narušení vztahů s ní spojené. Volí k tomu rozmanité prostředky, od zásady „oko za oko, zub za zub“, po sofistikované systémy represe, izolování a nápravy pachatelů spolu s prevencí kriminálního jednání. Člověk je tvorem veskrze sociálním, „naše každodennost se odehrává v sociálních skupinách,“¹ a jako takový se dostává neustále do interakcí s ostatními jedinci, čímž vznikají mnohdy spletité sociální vztahy různé intenzity i doby trvání. Sociální prvek vstupuje více či méně do každého lidského konání a „lze sotva myslet nějakou lidskou aktivitu, která by nebyla spoluformována společným životem – proto každá věta, která se zabývá člověkem, má (...) nevyhnutelně co činit se sociální skutečností.“² Na druhé straně „absolutně sociologizovaný člověk není reálný. (...) Kategorie socializace je velmi komplexní, procesy socializace i resocializace jsou výsledkem působení mnoha činitelů.“³

Vzhledem ke složitosti a provázanosti sociálních vztahů vytváří se ve společnosti určitá pravidla a normy chování, k jejichž dodržování jsou členové společnosti vedeni. Tato pravidla mají na jedné straně charakter jakýchsi nevyřčených pokynů morálně závazných, na druhé straně spektra jsou vtělena do písemné podoby, jejíž hraniční podobou jsou právní předpisy.

Stejně jako společnost reguluje svými pravidly chování svých členů, tito členové ovlivňují svým chováním podobu pravidel. Společenská pravidla se převážně mění s narůstajícím počtem deviací v konkrétní oblasti. Ty jsou pro ni žádoucí potud, dokud zajišťují určitý společenský vývoj a „nestagnaci“ společnosti. Jakmile však překročí deviantní

¹Viz Sociologie sociálních skupin, str. 7.

²Viz Základní formy sociálních pravidel hry, str. 9.

³Viz Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem, str. 22.

sklony únosnou míru zejm. svou intenzitou, stávají se deviací společenským problémem, který je třeba řešit, neboť pak mnohdy vykristalizují až do podoby páchání trestné činnosti. Je proto nanejvýš žádoucí usilovat v každém okamžiku o to, aby nedošlo k přerodu deviací v trestnou činnost a současně byla zachována možnost člověka volit si svou cestu životem na základě vlastní vůle, zkušeností, prožitků a utvořených názorů.

Existuje mnoho způsobů, jak zabraňovat trestné činnosti, z nichž nejvhodněji se mi jeví snaha minimalizovat vůbec vznik samotných předpokladů pro možný budoucí zrod trestné činnosti. Žádoucí je proto působit na jedince již od raného věku, neboť „čím dříve se dítě dostane do konfliktu se zákonem, a čím závažnější je příčina tohoto konfliktu, tím pravděpodobnější je, že z takové osoby vyroste závažný zločinec či recidivista, pokud nedojde k efektivní intervenci.“⁴ I později však stojí zato dále se snažit preventivně působit ve prospěch snížení trestné činnosti, neboť „čím více negativních faktorů se objeví v životě mladého člověka, tím větší je pravděpodobnost, že se tento člověk dostane do konfliktu se zákonem.“⁵

Prostředkem k tomu je mimo jiné sociální prevence kriminality, jejímž předmětem je „určitý typ vývoje a ovlivňování zákonitostí jak individuálního tak skupinového vývoje. Prevence sociálně patologických jevů se tak začíná jevit jako působení na vývojové zákonitosti a jejich prostřednictvím se nejen „předchází“ vzniku problému (primární prevence), ale „předchází“ se i jeho potenciálnímu vývoji (sekundární prevence), jeho fungování i jeho prohlubování (terciární prevence).“⁶

Obsahově je sociální prevence kriminality velmi bohatá. Lze ji rozčlenit dle různých oblastí působnosti, de facto odpovídajících různým hlavním oblastem lidského působení. Jak již samotné označení napovídá, součástí sociální prevence kriminality jsou zejm. různá sociální opatření, která se zabývají „sociálními a ekonomickými problémy, zaměřují se na ohrožené jedince a jejich rodiny, na skupiny obyvatel a rizikové lokality s cílem změnit nepříznivé socioekonomické prostředí.“⁷ Konkrétně je možné se zaměřit např. na roli rodiny, kultury, sociálních vzorů a autorit, vzdělání, vlastní osobnost jedince, na roli skupin, aspekty spojené s (ne)uznáním a přerozdělováním, na roli genderu, zaměstnání, médií a fyzické podoby prostředí. Pro potřeby sociální prevence kriminality je možné také specificky roztrždit trestné činy. Tímto

⁴Viz Příručka pro bezpečnostní audit na místní úrovni, str. 53

⁵Viz tamtéž, str. 49.

⁶Viz Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem, str. 50.

⁷Viz Strategie prevence kriminality na léta 2008 až 2011, str. 2

je určen obsah tohoto textu, doplněný už jen krátkým shrnutím možností působení sociální prevence.

Důraz na vzdělávání a školní prostředí

Tato práce si klade za cíl mimo jiné zamyslet se nad tím, jakým způsobem ovlivňuje nebo může ovlivnit jednání a chování jedince jeho vzdělanostní zázemí. Záměrně neužívám výrazu vzdělání či stupeň vzdělání, neboť za podstatné považuji nejen vzdělání samo, jeho zaměření a hloubku, ale zároveň sociální návyky a vzorce chování, stejně tak jako životní postoje, přístupy i celosvětový názor. Ty ve své mysli formujeme nejprve pod vlivem vlastní rodiny, abychom později vzali v potaz názory poznávané prostřednictvím svého okolí a právě vzdělání a následně konkrétní podobu svého celosvětového náhledu upravíme takřkajíc k obrazu svému po smíchání všech přijatých poznatků spolu s našimi již zastávanými názory a postoji i myšlenkovými dispozicemi a psychickými sklony.

Podoba vzdělanostního zázemí skýtá jedinečnou možnost ovlivnit v tomto směru vývoj jedince ku prospěchu společnosti. Nejenže jedinci nabízí vzory a ideály k napodobení, také utváří jeho vztahy k okolí i vlastní sebeúctu. Jinými slovy, „děti ve škole získávají nejen akademické a kognitivní (poznávací) dovednosti, ale učí se i o odpovědném občanství, interpersonálních vztazích a získávají i další životní dovednosti, které snižují jejich zranitelnost a riziko, že se dostanou do problémů. Děti, které nechodí do školy nebo které opouštějí školu s nedostatečnými základními dovednostmi nebo bez kvalifikace jsou daleko více ohroženy viktimizací nebo chováním, které je přivede do konfliktu se zákonem.“⁸ Na druhou stranu „školy mohou poskytnout všem dětem nejlepší šanci k úspěchu, např. oceňováním všech forem úspěchu a výkonu, vytvářením pozitivních vztahů mezi žáky, učiteli a rodiči či poskytováním bezpečného prostředí pro učení.“⁹

Přistoupím-li nyní na tomto místě k otázce kriminality, propojení je myslím zřejmé. Školní prostředí je místem, kde děti tráví, resp. obvykle tráví velkou část dne a setkávají se se spoustou různých podnětů. Učí se nejen učivu příslušného stupně, nýbrž především také sociálním návykům vůči svému okolí stávajícímu i budoucímu, stejně tak jako např. (ne)úctě vůči autoritám, potažmo zákonům.

Z těchto důvodů je velmi důležité výchovně na dítě působit, a to zejm. na prvním stupni základní školy, kdy již dítě aktivně reaguje se svými vrstevníky jakožto spolužáky, tedy určitou

⁸Viz Příručka pro bezpečnostní audit na místní úrovni, str. 55.

⁹Viz tamtéž, str. 56.

relativně stářejší skupinou, zatímco v mateřské škole jsou na sobě vrstevníci relativně nezávislí, resp. reagují spolu pouze jako osoby náhodně umístěné v jedné místnosti bez výraznější vazby na budoucí setkávání. Druhý stupeň základní školy a další vzdělávání sice také nese tento interakční aspekt, nicméně děti/mladiství ve svém životě stále více vychází z již naučených vzorů chování/jednání a nelze je zdaleka ovlivnit tak jako v ranějším věku.

Nutno zde podotknout, že volbou vhodného výchovného působení v rámci vzdělávání nelze eliminovat veškerou budoucí kriminalitu obecně, pouze lze příp. snížit tendence k páčání trestné činnosti, ovšem různou mírou dle typu kriminality. To zejm. proto, že školy jsou mimo jiné „prostředím, kde se projevují či jsou poprvé identifikovány poruchy chování a další problémy, které narušují učení a jsou spojeny s pozdější trestnou činností, jako je např. raná agrese. Učitelé mohou velmi dobře pomoci (...) nejen svým přímým působením na děti, s cílem je odklonit od problematického chování, ale také jako kontaktní osoby a spolupracovníci dalších pomáhajících institucí.“¹⁰

Možných důvodů k započetí kriminální kariéry je mnoho, vč. nerespektování autorit (zejm. v podobě nerespektování pravidel), různých asociálních návyků (např. pohrdání uzavřenými dohodami nebo řešení konfliktů v první řadě agresí), finančního nedostatku (plynoucí ze špatně finančně ohodnoceného zaměstnání či nezaměstnanosti), nudy (neuspokojivé zaměstnání, nedostatek seberealizace) nebo úzkého kontaktu s různými partami nebo jinými formami skupin tíhnoucích k páčání nebo alespoň schvalování trestné činnosti. Ve všech těchto případech lze ve školním prostředí ovlivnit jedincovy návyky oběma směry, tedy ve prospěch i neprospěch jeho žádoucího společenského začlenění.

Při veškerých úvahách o výchovném působení v rámci školství je však třeba vždy mít neustále na paměti omezené možnosti a vůbec samotnou zhoubnost sociálního inženýrství (tedy snahy „pěstovat“, vychovávat celou společnost). Zde mám ovšem na mysli nikoliv sociální inženýrství ve smyslu počítačové kriminality, nýbrž sociální inženýrství ve smyslu sociologickém, charakterizované jako vědomé a cílené úsilí „vytvarovat, vypěstovat“ společnost do určité konkrétní podoby. Karl R. Popper¹¹ rozlišuje sociální inženýrství obecné a dílčí. Sociální inženýrství obecné je pro společnost zpravidla zhoubné (jde de facto o soubor manipulativních technik k přeměně společnosti, o což usiluje v nějaké formě každá totalitární ideologie), zatímco dílčí sociální inženýrství je na druhou stranu nějakou formou praktikováno

¹⁰Viz tamtéž, str. 56.

¹¹ Viz Bída historicismu.

každý den, mimo jiné ve formě tvorby, úpravy a rušení konkrétních zákonů. Cílem dílčího sociálního inženýrství může být např. omezování společenských nerovností (ovšem pozor, nikoliv jejich odstraňování – v tom případě by se již jednalo o obecné sociální inženýrství) nebo snaha omezit nějaký společenský jev považovaný za nežádoucí prostřednictvím jeho kriminalizace. Při dílčím sociálním inženýrství se ukazuje nutnost celostního přístupu a pečlivé zvážení každého kroku. Příkladem dílčího sociálního inženýrství může být snaha snížit kriminalitu v oblasti A umístěním kamer. Výsledkem pravděpodobně bude sice snížení kriminality v oblasti A, ale stejně pravděpodobně také přesun alespoň části kriminality do vedlejší oblasti B, kde kamery nejsou a obyvatelé budou navíc přinejmenším zpočátku kriminalitou více postiženi, neboť do té doby nebylo třeba brát ji v potaz (např. v oblasti B nikdy nedocházelo k vykrádání zaparkovaných aut, a proto místní obyvatelé čas od času nechávají ve voze „lákavé“ předměty, zatímco obyvatelé oblasti A tak nikdy nečinili s vědomím, že by tak na svůj vůz upoutali více nežádoucí pozornosti potenciálních pachatelů. Nebo jiný příklad: „problém vykrádání aut nelze efektivně řešit bez řešení zneužívání drog a s ním spojenou potřebou si na drogy obstarat peníze.“¹² Obdobně „realizace iniciativy na snížení kriminality, která se zaměřuje pouze na jeden typ majetku, riskuje přesun místní kriminality na jiné (...) Stejně tak i zaměření na rizika pro jeden typ majetku, jako například obytných budov, může vést k tomu, že instituce budou úplně ignorovat ostatní oběti.“¹³ I takové aspekty je proto třeba mít na paměti ve chvíli, kdy zvažujeme jakákoliv opatření ve snaze ovlivnit nějaký rys společnosti či její části.

Protože společnost je entita vysoce komplikovaná se spleťovou strukturou, není, alespoň doposud, v moci lidského vědomí obsáhnout ji ve všech jejích aspektech, a to z toho důvodu, že jakékoliv sociální vztahy vytváří celkově komplikované sociální sítě, které svou podobou a strukturou ovlivňují okolní sítě i jejich aktéry. Proto k jakémukoliv směřování společnosti nějakým směrem dle naší vůle je nutno přistoupit vždy s velkou pokorou před její komplexitou. Každý výraznější zásah do podoby společnosti hrozí konsekvencemi, které nejsme schopni předem domyslet.

¹²Viz Příručka pro bezpečnostní audit na místní úrovni, str. 7.

¹³Viz Cílené snížení kriminality pro místní oblasti, str. 9.

Jednotlivé oblasti

V této části práce se chystám podrobněji rozvést jednotlivé možné oblasti sociální prevence kriminality, resp. jednotlivé možné oblasti zahrnující sociálně kriminogenní faktory. Nebudu se věnovat dopodrobna všem těmto oblastem, někde nastíním pouze možnosti směru úvah, zatímco jiné oblasti proberu důkladněji.

Postupně se takto dostanu k roli rodiny,¹⁴ sociálních vzorů a autorit, vzdělání, vlastní osobnosti jedince, tvorbě a fungování skupin¹⁵ a roli (ne)uznání. Zhruba nastíním také možnosti úvah nad tématy kultury, genderového rozdělení rolí, zaměstnání, médií a environmentálních aspektů. Uvedu také možné rozdělení trestných činů s ohledem na možnosti působení sociální prevence kriminality.

¹⁴ Zde s důrazem na roli rodiny ve vztahu ke školnímu prostředí při výchově dítěte, vč. vlivu jazykového kódu.

¹⁵ Vč. zahrnutí teorie nerovností Ch. Tillyho.

Rodina

„Nejvýznamnějším socializačním činitelem je rodina,“¹⁶ zcela zásadní je pro vývoj jedince jeho rodina ve své konkrétní podobě. Jako první se nabízí posouzení, zda je rodina úplná či nikoliv, resp. zda vůbec žije dítě v rodině. Druhým podstatným kritériem je čas a způsob péče věnovaný dítěti. K tomu se dále přidružuje např. zaměstnání rodičů (vč. příp. tzv. dvou-kariérové rodiny¹⁷), jejich vzdělání a s tím spojený přístup ke škole a školnímu vzdělávání, způsob trávení společného a volného času, materiální vybavení rodiny, hodnotová orientace jejích členů.

Je-li rodina neúplná, mnohdy bývá spjata s přidruženými negativními faktory. Zejm. zde absentuje příslušný vzor sociální role, ať už otce nebo matky. Tak je tomu bez ohledu na to, zda jeden či oba rodiče zemřeli nebo jsou rozvedení. Tato absence může být sice částečně nahrazena v případě střídavé péče obou rodičů nebo najde-li si rodič vychovávající dítě nového stálého partnera, avšak vždy již hrozí, že dítě přijme nového partnera jen jako jakousi náhražku druhého rodiče, v horším případě jako náhražku nefunkční a konkurenční, nebo příp. druhého partnera vůbec nepřijme. Všechny uvedené situace kladou značné nároky na zvládnutí prosociální výchovy tak, aby nedošlo k negativnímu dopadu na přístup dítěte k autoritám obecně.

Navíc chybí-li jeden z rodičů, může dojít k situaci, kdy je druhý rodič o to více pracovně vytížen ve snaze zajistit ekonomické zdroje pro důstojný život rodiny, v důsledku čehož se mu nedostává času pro volné chvíle strávené s dítětem, ať už pro účely školní přípravy či společně tráveného času vůbec.

V případě, že je dítě vychovááno mimo rodinu, situace je pro ně ještě nepříznivější, neboť de facto zcela absentuje vzor sociální role obou rodičů, nebo je tento vzor příp. pokroucený špatnou osobní zkušeností z vlastní rodiny. Protože člověk se zpravidla učí rodinnému chování právě ve své vlastní rodině již od raného věku, hrozí, že jako rodič se v budoucnu bude potýkat s většími problémy než jiní rodiče, mající alespoň nějakou zkušenost s rodinným prostředím, dobrou či špatnou. Protože sociální návyky mají tendenci v rámci rodin

¹⁶Viz Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem, str. 24.

¹⁷ Tj. takové rodiny, kde se oba rodiče věnují zejm. budování vlastní kariéry a svému dítěti tak věnují pouze omezené množství času.

se opakovat, je pravděpodobné, že případné špatné výchovné přístupy vůči vlastním budoucím dětem plynoucí z nezkušenosti s vlastní rodinou se budou více či méně dále reprodukovat.

Každá konkrétní rodina dále ovlivňuje všechny své členy prostřednictvím vštěpování různých tradic a hodnotových postojů. „Obvykle se socializace charakterizuje jako základní proces, jehož prostřednictvím se postupně novorozenec (...) stává společenskou lidskou bytostí a funguje jako člen lidské společnosti. (...) Jedinec se integruje do určitých společenských skupin a osvojuje si jejich normy, hodnoty i jejich perspektivy.“¹⁸ Vliv na konkrétní podobu socializovaných vzorců má jak samotná rodina a její historie, tak i kulturní prostředí, ze kterého rodina pochází. K podstatným kulturním prvkům v tomto směru patří zejm. náboženství, vč. ateistického životního postoje jakožto formy ne-náboženství. V rámci náboženství se pak již přístupy dále liší, v první řadě v míře (ne)praktikování víry a dále obecně v životních postojích a přístupech ovlivněných již tradičně náboženstvím. Takový vliv může být (a mnohdy skutečně je) skrytý a jen nesnadno stopovatelný, jako tomu je např. v pravděpodobném vlivu protestantismu na vznik kapitalismu prostřednictvím určitého přístupu k otázce okamžité a odložené spotřeby.¹⁹

Obdobně jako je do jisté míry historie konkrétní rodiny ovlivněna jejími kulturními tradicemi, jsou ovlivněny také její příbuzenské vztahy, které jsou obvykle udržovány v živější podobě na vesnici spíše než ve městech. S početností rodiny, často dvougeneračním soužitím, četností setkávání s ostatními členy rodiny (příbuznými) a vzájemnými dobrými vztahy rostou schopnosti dítěte interagovat s různými dospělými i svými vrstevníky a mladistvými, což se může projevit i ve školním prostředí, kde jsou obklopeny ostatními dětmi a jinými dospělými. Nicméně větší vliv má pravděpodobně fakt, zda je dítě jedináčkem či má alespoň sourozence, přičemž sourozenci se jeví pro vývoj dítěte vhodnější, neboť to je pak od malička či téměř od malička v kontaktu s jiným dítětem či dětmi, a tím se již od raného věku učí sociálním návykům vhodným k interakci se svými vrstevníky.

Ke kulturnímu vlivu lze svým způsobem zařadit i geografické umístění rodiny. Podoba oblasti, kde rodina žije, se pravděpodobně zobrazí i v jejím přístupu vůči jejímu okolí i cizím osobám. Mnohdy se lze např. setkat se stoupající vstřícností vůči neznámým návštěvníkům spolu s klesající hustotou obyvatel a naopak. Obdobně jsou patrné výrazné rozdíly mezi životem na vesnici a ve městě, a dále i ve městě samotném v závislosti na konkrétní čtvrti.

¹⁸Viz Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem, str. 18.

¹⁹ Teorii spojení protestantské etiky a ducha kapitalismu rozvinul poprvé ve své slavné stati Max Weber.

V tomto směru pak nelze ve vztahu ke vzdělávání přehlédnout dopravování dětí do školy: jakým způsobem a příp. jakými hromadnými dopravními prostředky se dítě do školy dostává a zda je přitom v kontaktu s ostatními dětmi či zda jej do školy vozí rodič autem. Ukazuje se zde na jedné straně (pochopitelně v závislosti na konkrétní podobě cesty do školy – zda např. dítě musí přecházet nepřehlednou křižovatkou) určitá důvěra, příp. nedůvěra rodiče v samostatnost a schopnosti dítěte, na druhé straně i důvěra, příp. nedůvěra rodiče vůči „lidskému okolí“ dítěte. Domnívá-li se rodič, že dítěti hrozí šikanující chování či hrozba ze strany dospělých osob, úvahy o samostatnosti dítěte pravděpodobně půjdou stranou v zájmu jeho ochrany. Je pak na posouzení každého případu v jeho konkrétní jedinečnosti, zda je takový postup pro dítě nežádoucí, neboť posiluje závislost na rodičích, nebo naopak žádoucí, neboť eliminuje riziko šikany a na to navazující negativní dopady na dítě, nemluvě o jeho faktické bezpečnosti v případě skutečné hrozby z okolí vůbec (ať už ze strany dospělé osoby či osob nebo vrstevníků či mladistvých).

Jiným významným prvkem v rámci rodiny je zaměstnání a obecně profesní zaměření rodičů, které vychází zejm. z jimi dosaženého vzdělání. To, s jakými lidmi se rodiče obvykle setkávají ve svém zaměstnání, zpravidla ovlivňuje mimo jiné způsob jejich vyjadřování, vzájemnou komunikaci a jejich hodnotové orientace, které dále přenáší v domácím prostředí na své děti.

Zvláště je zde patrný vliv na jejich jazykový kód²⁰ – rodiče se přizpůsobí jazykovému kódu používanému v zaměstnání a do jisté míry jej pak ve více či méně modifikované podobě používají i mimo své zaměstnání. Jazykový kód odráží způsob vyjadřování i samotného uvažování jedince.²¹ Osoby s rozvinutým neboli otevřeným jazykovým kódem více používají souvětí namísto vět jednoduchých a obecně se více vyjadřují slovně a abstraktněji. V přístupu k dětem pak spíše vysvětlují, než konstatují. Naproti tomu osoby s omezeným neboli uzavřeným jazykovým kódem zaměřují své projevy spíše k jednání bez slovního doprovodu nebo jen s minimálním slovním doprovodem. Každý jedinec se zpravidla pohybuje někde v rozmezí mezi oběma krajními polohami, přičemž osoby převážně manuálně pracující obvykle tíhnou spíše k uzavřenému jazykovému kódu, obdobně jako osoby s uzavřeným jazykovým kódem tíhnou spíše k převážně manuálnímu zaměstnání.

V rámci rodiny předávají rodiče svým dětem svůj jazykový kód již od raného věku, a to

²⁰ Teorií jazykového kódu se zabývá zejm. B. Bernstein.

²¹ Do té míry, v jaké uvažujeme prostřednictvím slov a vět.

zejm. způsobem odpovídání na dětské otázky (buď spíše konstatováním, anebo naopak vysvětlením). Děti z rodin s více otevřeným jazykovým kódem proto mohou mít díky tomu lepší předpoklady ke zvládnutí těch studijních oborů, které nejsou čistě logické,²² ovšem k uzavřenému jazykovému kódu nelze v žádném případě automaticky přiřazovat nižší inteligenci jako takovou.²³

Na konkrétní podobu jazykového kódu dítěte je pak dobré brát ohled při komunikaci s ním. Dává-li přednost uzavřenému jazykovému kódu, nemá smysl podávané informace v jeho očích „rozmělňovat“ nadbytečnými výklady. Oproti tomu dítě s otevřeným jazykovým kódem se naopak nespokojí s pouhým sdělením toho nejpodstatnějšího. Způsob komunikace a jazykový kód mohou pak ovlivnit i celkové studijní výsledky jedince, potažmo jeho sebehodnocení. Při posuzování dítěte je proto vhodné brát v potaz i jeho způsob vyjadřování.²⁴ Nenajde-li s ním učitel společnou řeč, na dítě to může působit trvale demotivačně.

Se zaměstnáním souvisí dále i psychická pohoda a nepohoda rodičů. Je-li jejich zaměstnání naplňující, budou i v domácím prostředí v lepší náladě a více při síle k dispozici pro své dítě, a to psychicky i fyzicky. Ovšem pokud se vrací z každodenní práce frustrování, nespokojení či v jiném negativním rozpoložení, budou i ke svému dítěti přistupovat nedůtklivě. Dítě však neví, nechápe, z jakého důvodu jsou rodiče rozmrzelí, je proto zmateno a jejich rozmrzelost se plíživě přesune i na ně.

Jiným důležitým faktorem ve vztahu k zaměstnání je už samotný fakt, zda vůbec rodiče zaměstnaní jsou. Řekněme, že jsou zaměstnaní oba. Záleží pak na jejich pracovní vytíženosti a „zapálení“ pro budování vlastní kariéry nebo časová náročnost konkrétního zaměstnání obecně. Jakmile v očích rodiče nabude jeho zaměstnání určité důležitosti, začne ustupovat do pozadí i vlastní potomek, na kterého si rodič nevyhrazuje dostatek času.

Další variantou vážící se k zaměstnání je stav, kdy se dítěti věnuje jeden z rodičů na rodičovské dovolené, zatímco druhý rodič dochází do zaměstnání. Taková situace se zdá být pro výchovu dítěte vhodná, neboť alespoň jeden z rodičů se může dítěti dostatečně věnovat, vč. školní přípravy. Může však nastat horší varianta této situace, kdy jeden z rodičů je na

²² Např. literatura oproti matematice.

²³ Bez rozlišení různých druhů inteligence jako emoční, sociální, jazyková, logická atp.

²⁴ Zejm. z jeho eventuálně minimalistického vyjadřování neusuzovat na jeho nižší inteligenci a omezené schopnosti.

rodičovské dovolené a druhý je nezaměstnaný. Půjde-li o krátkodobou nebo sezónní nezaměstnanost, neměla by se tato situace z hlediska přístupu rodiny vůči zaměstnání výrazně odlišovat od situace, kdy je jeden z rodičů na rodičovské dovolené a druhý zaměstnaný. Naopak to může být pro dítě ještě příznivější, vzhledem k možnosti trávení času s oběma rodiči. Bude-li však druhý rodič nezaměstnaný dlouhodoběji či trvale, pravděpodobně bude buď frustrovaný z nenacházení uplatnění v zaměstnání a tuto frustraci pak v takovém případě pravděpodobně bude ventilovat negativními doprovodnými jevy (těmi může být např. rozmrzelost, sklon k alkoholismu aj. závislostem, přenášení vlastních negativních pocitů na dítě, demotivace dítěte s tím, že ani ono ničeho nedosáhne, nebo naopak přílišné nároky a tlak na jeho úspěch). V jiném případě trvalé nezaměstnanosti nebude o zaměstnání usilovat vůbec, příp. jen minimálně, a tento stav bude považovat za samozřejmý, což se nepochybně promítne do budoucího přístupu jeho dítěte k zaměstnání a potažmo i ke školnímu prostředí a vzdělávání vůbec jakožto přípravě na zaměstnání.

Ještě horší varianta nastává tehdy, jsou-li dlouhodobě nezaměstnaní oba rodiče. V takovém případě může přistoupit ještě potřeba větších finančních obnosů, než nabízí systém státního sociálního zabezpečení, a hrozí pak jejich získávání prostřednictvím páchaní trestné činnosti, přičemž nikoliv výjimečně dochází k navádění vlastních dětí k této činnosti a jejich „zaučování“. Dítě si pak z takové výchovy odnáší do života zcela asociální vzorce chování, které jsou pro ně měřítkem normality.

Rodina ovšem ovlivňuje dítě ještě v dalším směru. Jejím prostřednictvím se totiž dítě od raného věku setkává s autoritami a učí se přístupu k nim. V první řadě jsou to autority-lidé, které vůči dítěti vystupují autoritativně a dbají na to, aby byly takto dítětem nahlíženy. Rodiče (a později i další příbuzní) tak dítěti vštepují poslušnost vůči autoritám, vč. možných negativních následků plynoucích z neuposlechnutí. Zpočátku dítě takto vnímá jen své rodiče jako takové, nicméně v jeho mysli již zůstane zakódovaný určitý obecný vzorec přijímání autorit obecně, a to vč. i přijímání konkrétních autorit-lidí v závislosti na jejich pohlaví.

Obdobně, jako se dítě učí přístupu vůči autoritám-lidem, začíná postupně přijímat i jiné formy svým způsobem autority: stanovená pravidla, psaný text, mediálně zprostředkované informace. Pravidla jsou nejprve jen jednoduchá, základní např. při učení dítěte jíst příborem nebo návykům osobní hygieny. Dítě se postupem času začne zpravidla setkávat s mediálně zprostředkovanými informacemi, zejm. zpočátku pravděpodobně téměř výlučně v podobě pořadů pro děti. V tomto směru je důležité, jaký přístup zaujmou k mediálně

zprostředkovávaným informacím rodiče dítěte: nechají-li je dítě nekriticky přijímat, to může mít v budoucnu problém s rozlišováním jejich reálnosti i důvěryhodnosti a zřejmě bude snáze podléhat jejich vlivu, pozitivnímu i negativnímu.

V pokročilejším věku se dítě začne seznamovat s psaným textem a zde opět ovlivní jeho budoucí přístup k textu rodiče, a to způsobem, jakým sami psaný text přijímají a jaký text pro dítě vybírají. V podmínkách historických českých zemí bývalo zvykem přijímat psaný text oproti okolním zemím téměř nekriticky,²⁵ nicméně v současnosti lze brát takové tvrzení domnívám se již s větším nadhledem. O to větší vliv pak mají v raném věku rodiče dítěte, na kterých je, aby v dítěti nevypěstovali nekritické přijímání jakéhokoliv textu (obdobně jako v případě mediálních informací).

Ovšem nejdůležitější autoritou jsou v tomto směru pravidla, neboť právě přístup vůči pravidlům obecně je právě tím, co bude do budoucna svým dílem ovlivňovat přístup jedince vůči jednání v souladu či nesouladu s právními předpisy. Nejprve se naučený přístup dítěte vůči pravidlům uvaleným na ně zvenčí mimo rodinu objeví ve školním prostředí a demonstruje se v (ne)porušování školního řádu a (ne)respektování dospělých osob, zejm. učitele.

Přístup dítěte vůči autoritám však není cele dílem rodinné výchovy. Jakožto podstatný instinkt v přírodě nutný pro přežití mláďat je v nás zakódována určitá základní poslušnost vůči rodičům a na těch pak je, jakým způsobem tuto poslušnost zpracují vůči sobě samým i potažmo autoritám obecně.

Považuji za vhodné zde také připomenout, že ženy bývají v průběhu svého dětství i dospívání vedeny k poslušnosti vůči autoritám důrazněji než muži, což je s největší pravděpodobností jedna z příčin tradičně obecně nižší míry kriminality páchané ženami.

²⁵ Z toho důvodu např. při rekatolizačních vlnách a obecně při boji proti jiným než katolickým podobám víry byl v českých zemích patrný důrazný postup vůči knihám obsahujícím heretické myšlenky. Stačilo pouze přechovávání takového díla, neboť jestliže si český člověk něco přečetl, bylo běžné, že myšlenky zcela přijal s tím, že „co je psáno, je dáno.“ Zde se výstižně ukazuje kulturní vliv konkrétního náboženství, neboť např. v islámu je vliv psaného Koránu neustále doplňován hluboko vrytou tradicí ústního předávání nábožensky orientovaných informací (konkrétně hadíthy, jakési zkazky o životě a činech z hlediska islámu významných osob), a proto zde psaný text sám o sobě nedosáhl takového vlivu.

Kultura

Bez ohledu na dalekosáhlý význam rodiny pro vývoj jedince, jakožto socializační síla rodina „není izolována. Je začleněna do širších sociálních struktur. Socializace zprostředkovává mladým lidem životní styl, který je typický pro sociální skupinu rodičů v určité době.“²⁶ Kulturní zázemí je v tomto směru velmi podstatné, neboť spoluurčuje podobu rodiny i jejích vztahů s okolím, a zvláště jedincovo prostředí mimo rodinu.

Ke kulturním vlivům lze řadit jak historii daného národa, etnika či jinak ohraničené skupiny, tak také stávající kulturní prvky, od každodenních všedností běžného života po sváteční chvíle. Ke každodennímu životu v moderní západní kultuře²⁷ neodmyslitelně patří mimo jiné všudypřítomný shon, patrný i v rychle se měnících uznávaných hodnotách a s tím spojená (ne)důvěra ve fungování společnosti, zvláště s ohledem na vysokou specializaci mnoha lidských činností.

Je stále obtížnější nalézt v současném světě, resp. v moderní západní kultuře, trvalé hodnoty, jejichž význam by byl neměnný v čase i prostoru. Naopak se setkáváme spíše s rychle se měnícími zásadami a těžko se lze spoléhat na nějaké jistoty. Zdroj hledejme v sociální konstrukci hodnot i zvyků ve společnosti.

Zjednodušeně řečeno, společnost sama, resp. její členové svým jednáním vytváří i mění jednotlivé zvyky, hodnoty a instituce, které jsou však zároveň mnohdy vydávány za samozřejmé. Konkrétní podoba zvyků a hodnot je tak spoluurčována společností jako takovou a zvláště pak jejími dílčími částmi - různými skupinami. Pro jedince je pak o to složitější nalézt ve svém životě pevné jistoty a hodnoty, čím více se společnost diverzifikuje. Znamená to pro něj rozmanitost různých hodnot a zvyků, jimž je přisuzována různá podoba a význam v závislosti na tom, z pozice jaké skupiny k nim dotyčný přistupuje. „Podle vazeb na subkulturu se nezřídka mění i individuální vědomí subjektu o tom, co je „dobré“ a co je „špatné“. Sociální kontrola je vázána na koncept normality, která charakterizuje danou společnost v daném čase i prostoru a odpovídá dominantní kultuře. (...) Čím je ve společnosti více subkultur, tím více se oslabuje tato sociální kontrola.“²⁸

²⁶Viz Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem, str. 24.

²⁷ K této subkapitole viz zejm. Důsledky modernity, Tekutá modernost, Sociální konstrukce reality.

²⁸Viz Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem, str. 37.

Zároveň se díky moderním technologiím zkracují vzdálenosti časové i prostorové a různé kultury jsou proto v neustálém kontaktu, ať už prostřednictvím médií, osobních setkání či jinak. Hodnotový žebříček je tak neustále znovu a znovu podrobován porovnávání se svými alternativami, což opět klade zvýšené nároky na jedince při výběru, čemu přiřadit jakou hodnotu. Výsledkem je relativizace de facto všech hodnot a jejich nezakotvenost.

Vše navíc podtrhuje ještě fakt rostoucí specializace a profesionalizace drtivé většiny lidských činností. Dnes už není v moci jediného člověka vědět, jakým způsobem fungují různé instituce (vč. jejich zázemí v pozadí) a technologické vymoženosti, a nezbyvá mu proto, než se spolehnout na jejich fungování, důvěřovat, že fungují. Člověk se tak stává závislým na jakémsi systému, na nějž sice zcela spoléhá, ale v jehož správné fungování může pouze doufat.

Dostáváme se tak k víře obdobné náboženství, ovšem bez prvku glorifikace a uctívání. To vše vede jedince k tíhnutí k různým skupinám, s nimiž se potřebuje ztotožnit, aby mu pomohly nalézt a utřídit si své vlastní životní postoje, ať už v rámci nějakého vyznání či ne-náboženství: „společnost tvoří konfliktní sítě vztahů. Kulturní systém vždy obsahuje rozpory. Ty vyvolávají reflexi, navozují oprávněné kritické vztahy, diferencované postoje při řešení konfliktních situací a to provokuje aktivní socializaci mladých lidí.“²⁹ Relativizace hodnot může být spojena i se značně negativními konotacemi, např. „žene některé mladé lidi ke snaze žít především daným okamžikem, užít si „zde a nyní“, neohlížet se na druhé ani na vlastní perspektivy. Jindy se rodí postoj naprosté společenské lhostejnosti, nebo vznikají různé projevy odporu a revolty, které mohou vyústit až k antisociálnímu chování.“³⁰

To vše předurčuje určité zázemí, ze kterého jedinec vychází, a ve kterém lze spatřovat dílčí pohnutky a motivace jeho jednání. Kultura je jakýmsi podhoubím, z něhož jedinec vyrůstá: neurčuje sice přímo jeho osobnost a vlastnosti, ale rozhodně působí na jeho vývoj. Proto je namístě brát ji v potaz při zvažování možností působení sociální prevence kriminality, v opačném případě by se jakékoliv působení zřejmě míjelo účinkem.

²⁹Viz tamtéž, str. 37.

³⁰Viz tamtéž, str. 36.

Sociální vzory, autorita

Celkově je vhodné podotknout, že ať už hovořím o vlivu rodiny, školy, vzdělávání aj. na vývoj jedince, žádný z těchto ani jiných vlivů není neomezený. Stále není jednoznačně řečeno, do jaké míry je člověk ovlivněn svými genetickými predispozicemi, do jaké míry naučeným chováním a jaký podíl na výsledném jednání má jeho vlastní osobnost jako jakýsi osobitě propojený celek kombinující genetické vybavení, naučené chování a vlastní mysl jedince, která všechny vlivy svým originálním způsobem propojuje, a to tak, že vybírá, čemu přiložit jaký význam a důležitost, co považovat za podstatné či nikoliv, čemu se podřídí.

Pro člověka je přirozená nápodoba, stejně jako pro jiné opice. Napodobujeme všechno možné, od drobných detailů v oblékání po pozorované vzorce chování. Konec konců, člověk jakožto sociální bytost ani nemůže jinak, neboť jeho přirozeností je někam patřit (do konkrétní skupiny, k národu, k nějaké organizaci).³¹

Jak je již uvedeno výše, dítě se nejprve stýká zejm. se svými rodiči, příp. sourozenci, přičemž má před očima právě jejich vzorce chování. Učí se také drobnými kroky tyto vzorce napodobovat, nejprve od těch nejzákladnějších.³² Později nastoupí do mateřské školy, kde začíná konfrontovat dosud získané návyky. Na tomto stupni jde prozatím především o jejich pouhou produkci – dítě se chová tak, jak je naučené, ovšem s ohledem na novou dříve nepoznanou situaci, v níž se ocitlo (společnost vrstevníků, nepřítomnost rodičů či blízké osoby do té doby o dítě pečující). S pokračujícím věkem a nástupem do školy již roste schopnost dítěte vnímat konfrontaci svých návyků v interakcích s ostatními a z této konfrontace se dále učit.³³

Začne proto napodobovat právě ta chování, která se mu jeví skýtat největší výhodu. Problematické ovšem zůstává, v jakých situacích se dítě nachází, resp. které osoby jsou v té či oné situaci zainteresovány. V interakci s učitelem se dítě učí vnímat jeho autoritu, přičemž velmi záleží na tom, jakým způsobem je dítě v tomto směru již ovlivněno ze své rodiny (viz

³¹ Z této lidské vlastnosti pochází mimo jiné velká část síly reklamy.

³² Např. dítě si osvojí vzorec, že chce-li při nákupu získat svou oblíbenou sladkost, stačí chovat se dostatečně hlučně a rodič se ho pokusí ukonejšit sladkostí, která takto obvykle zafunguje (svým způsobem tak vlastně zároveň dítě vštěpuje vzorec chování svým rodičům, byť snad nevědomě).

³³ Což se obvykle projevuje mimo jiné i změnou chování dítěte, které si ze školy domů přináší nová slova, nové zvyky, nové způsoby jednání a chování.

výše). Osobnost a přístup učitele vůči tomuto dítěti i ostatním dětem pak hraje velkou roli v tom, zda dítě bude učitele jako autoritu skutečně přijímat či nikoliv. Svou roli zde hraje i přístup samotných rodičů vůči učiteli, a to jak ve škole, tak v domácím prostředí. V domácím prostředí jde o to, jakým způsobem budou rodiče před dítětem o učiteli hovořit – zda hanlivě nebo naopak budou jeho vystupování schvalovat. Ještě vlivnější pak bude jednání rodiče s učitelem před zraky dítěte přímo na území školy. Jestliže dítě uvidí, že rodič jedná s učitelem bez respektu, bude mít tendenci činit nápodobně a potažmo může přenést své nerespektování osoby učitele na nerespektování autorit vůbec.

Obdobně je tomu s respektováním pravidel. Jestliže dítě výrazně pravidla překročí nebo je překračuje sice méně podstatně, ale zato soustavně, je třeba začít se danou situací více zabývat. Je vhodné v takovém případě řešit vše ve spolupráci s rodiči a pokusit se sladit vzájemný postoj, neboť pokud budou rodiče chování dítěte považovat za běžné a porušování pravidel za nevýznamné, je pravděpodobné, že i dítě se tak vůči svým pokleskům staví a v horším případě pak i může považovat své trestání za přestupování pravidel za nespravedlivé. Výsledkem by v takovém případě byla rostoucí nechuť dítěte vůči škole a všem jejím pravidlům vůbec, potažmo vůči pravidlům obecně.

Druhou rovinu interakcí představují vzájemná jednání mezi vrstevníky. „Mladí lidé se postupně osamostatňují vůči rodičům a vzrůstá vliv vrstevníků. (...) Vysoce osobní autorita rodičů je nahrazována neosobní autoritou skupiny (...) Mohou ovšem vznikat i rozpory mezi působením rodiny a skupiny vrstevníků, které jednotlivec musí nějak řešit.“³⁴ V novém školním prostředí si dítě začíná osobovat více než kdy dřív (zvláště tehdy, nemá-li sourozence) vzorce chování přinášející mu nějaké zisky. Poměrně rychle se tak může stát dominantním aktérem ve třídě nebo naopak outsiderem, agresorem nebo obětí, členem kolektivu a naopak. Velmi záleží na tom, jakým způsobem bude odměňováno jeho konkrétní jednání vůči vrstevníkům. Např. vymámí-li opakovaně pohrůzkami (fyzickými či psychickými) na slabším spolužákovi nějakou protislužbu, aniž by za takové jednání přicházel nějaký trest, uchová si takový vzorec jednání do budoucna v paměti jako výhodný.

K takovému vstřípení vzorce chování může dojít postupně, plíživým stupňováním útoků a požadavků, přičemž pro oběť takové plíživé stupňování znamená postupné „zvykání si“ odpovídat na obdobné požadavky, tedy stejně jako útočník utvrzuje svůj vzorec jako výhodný, oběť utvrzuje vzorec svého submisivního chování jako nevyhnutelný, čímž sama přispívá

³⁴Viz tamtéž, str. 26.

k tendenci opakované viktimizace. Toto vzájemné jednání dětí může být dospělými samo o sobě zcela nepozorováno, nicméně v případě jeho zaznamenání je nutné ho řešit a zabránit tak možným budoucím potížím obou stran.

S tím, jak školní výuka rozšiřuje obzory a intelektuální schopnosti dětí, představuje jim také různé osobnosti jako potenciální vzory. Děti se s nimi jakožto významnými osobnostmi setkávají v literatuře, historii a příp. i v jiných oborech. Tím může vzdělání dávat určitý protipól fiktivním postavám, jejichž osudy děti sledují prostřednictvím médií a literatury.³⁵

³⁵ Ovšem vzdělání nabízí i plejádu dalších potenciálních dětských vzorů prostřednictvím tzv. krásné literatury. Reálné tyto postavy sice nejsou, ale zato obvykle typizují žádoucí i nežádoucí charakterové rysy a vzorce chování, čímž mohou na děti jako jejich vzory působit velmi výchovně.

Vzdělání

První otázkou v této oblasti je, jaký typ kriminality a trestných činů může být nejvíce ovlivněn vlivy spojenými se školstvím. Jako druhá otázka se nabízí, jakým způsobem lze přizpůsobit výchovu tak, aby směřovala k eliminaci rizikového chování spíše než k jeho podpoře a spouštění.

První z těchto otázek má svým způsobem spíše technický ráz. Abychom se dobrali jejího zodpovězení, vhodné bude přistoupit ke statistickým údajům souvisejícím se školstvím. Nejvhodnější data budou zahrnovat zejm. počet dětí dokončivších i nedokončivších povinnou školní docházku a příp. následné vzdělávací stupně, v našich zeměpisných podmínkách s ohledem na jednotlivé kraje. Dalším údajem hodným pozornosti bude typ nabízeného vzdělání v tom či onom kraji. Dalším krokem pak bude porovnání zjištěných údajů s počtem páchaných trestných činů v rozložení dle krajů. Zde se však celá situace komplikuje, neboť s dospělostí, resp. dokončením vzdělání a hledáním zaměstnání skokově stoupá pravděpodobnost přestěhování se, a tedy zkreslení údajů sledovaných v závislosti na rozdělení České republiky na kraje (neměli bychom, „zapomínat na fenomén spádovosti – přesouvání mladých lidí (vč. sociálně problémových) z menších obcí do větších měst“³⁶). V ideálním případě by bylo možné zaměřit se dočasně dalším směrem, a to na stěhovavost občanů v závislosti na typu a výši dosaženého vzdělání a nejlépe i zaměstnání, příp. i na pravděpodobnost stěhování v závislosti na kraji. Na základě získaných dat by mohl být sestrojen index stěhovavosti využitelný při porovnávání statistických dat ohledně vzdělávání a páchaní trestných činů v různých krajích. Alternativou rozdělení podle krajů je celorepublikový pohled bez nutnosti indexu stěhovavosti.³⁷

Tímto bychom se měli dobrat kvantitativní míry vlivu dosaženého vzdělání na páchaní trestné činnosti. Stále však zůstává kvalitativní otázka, jakým způsobem příp. vzdělávání ovlivňuje budoucí páchaní trestné činnosti, která je právě hlavním tématem této práce.

³⁶Viz Prevence kriminality na úrovni obcí a krajů, str. 57.

³⁷ V obou případech zde neberu v úvahu páchaní trestné činnosti mimo hranice ČR.

Vztah vzdělanosti a kriminality v dospělosti

Přístup k této otázce se nabízí dvojitý. V první řadě se nabízí obvyklé zkoumání vztahu vzdělání nebo vzdělanosti³⁸ a páčání, resp. tendence k páčání trestné činnosti, v ideálním případě s ohledem na trestnou činnost rozlišenou podle druhů kriminality a příp. jednotlivých trestných činů. Touto otázkou se zde zabývat nebudu, neboť beru za obecně prokázanou skutečnost, že vzdělání i vzdělanost určitou roli hraje, viz např. Příručka pro bezpečnostní audit na místní úrovni: „v mnoha zemích byla zjištěna korelace mezi špatnými školními výsledky a kriminalitou mladých lidí (...) Zvyšování vzdělanostní úrovně, které vede k větší šanci získat dobré zaměstnání a osobnímu rozvoji, představuje významnou součást programů zaměřených na prevenci recidivy.“³⁹

Jakou konkrétnější podobu tento vliv má, je problematika sama o sobě (pro jejíž nezbytné kvantitativní zázemí zde není prostor, vzhledem ke kvalitativnímu zaměření této práce), nicméně považuji za vhodné ji alespoň zmínit jako podstatnou.

Školní prostředí⁴⁰ (v tomto případě ještě i prostředí mateřských škol) je místem, kam si dítě přináší své návyky z rodiny a je konfrontováno s návyky ostatních dětí i požadavky učitelů, které se mohou značně odlišovat od požadavků rodičů. „Školní socializace je velmi komplexní a variabilní problematika, která nepochybně v určitých případech obsahuje i prvky resocializace. Významné pro školní socializaci jsou především vztahy učitele a žáků i žáků navzájem. Např. jak ukazují výzkumy, žáci přijímají hodnotovou orientaci, kterou zprostředkovává učitel, snadněji, jsou-li jejich vztahy k učiteli pozitivní. (...) Zároveň nutno mít na zřeteli, že působení školních socializačních podmínek nelze chápat izolovaně. Souvisí těsně s vnějšími socializačními podmínkami, v nichž děti a mladí lidé žijí mimo školu.“⁴¹

Jakékoliv jsou tyto návyky, školní prostředí se může snažit posilovat ty ze společenského hlediska vhodné (např. dodržování stanovených pravidel) a naopak potlačovat nebo ještě lépe zbavovat se těch nežádoucích (např. zneužívání jiných dětí k vlastnímu prospěchu prostřednictvím výhrůžek). Je proto podstatné, s jakými návyky dítě do školy

³⁸ Vzdělání ve smyslu konkrétního zaměření a vzdělanosti ve smyslu dosaženého stupně vzdělání obecně.

³⁹ Viz Příručka pro bezpečnostní audit na místní úrovni, str. 111.

⁴⁰ Mám na mysli prostředí hmotné i nehmotné, tedy fyzickou podobu prostředí i atmosféru a vzájemné vztahy různých aktérů.

⁴¹ Viz Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem, str. 40.

přichází, neboť to tvoří základ, na němž může stavět další výchovné působení.

Je samozřejmě možné naučit dítě zcela novým návykům, nicméně vždy je snazší moci rovnou rozvíjet již získané návyky, než teprve začít je vštěpovat až pro budoucí, a tedy pozdější rozvíjení. Avšak v případě, kdy se návyky dítěte značně liší od těch požadovaných školou, může to vyvolávat v dítěti v konečném důsledku i „negativistické pocity, které vedou od přesvědčení, že učení není samo o sobě cílem až ke snaze opustit roli žáka.“⁴² Jiné negativní pocity mohou vyplývat z do té doby nezvyklých omezení a vyžadování disciplíny: „někteří pociťují, jako by jim škola a pojetí její činnosti blokovaly možnosti vlastního rozvoje, omezovaly subjektivní seberealizaci prostě tím, že oktrojují požadavky, které mladý člověk subjektivně pro sebe nepokládá za prioritní.“⁴³

Jak jsem již zmínila, škola je pro dítě prostředím setkávání se s ostatními dětmi. Děti jsou zde v neustálém kontaktu se svými vrstevníky i ostatními žáky a učí se tak vzájemnému sociálnímu jednání i chování,⁴⁴ stejně tak jako dotváří svůj vlastní obrázek sebe samých - „schopnost sebeposuzování znamená, že individuum má své „já“, které se rozvinulo prostřednictvím interakcí s druhými.“⁴⁵ Děti zde navíc poprvé v životě již vytváří skupiny nikoliv na základě objektivních podmínek,⁴⁶ nýbrž na základě vlastního výběru. Pospolu se tak shlukují děti, které mají něco společného. Tím může být např. společný zájem nebo koníček, příslušnost k nějaké vnější skupině (určené např. etnicky), ale také třeba skupina dětí s vyšším majetkovým statusem odstrkující a pohrdající ostatními dětmi. V tomto směru pak stojí za pozornost postavení dítěte ve skupině a k jaké skupině se dítě řadí.

⁴²Viz tamtéž, str. 27.

⁴³Viz tamtéž, str. 28.

⁴⁴ Jednáním rozumím volní jednání, zatímco chování je spíše neuvědomělou naučenou reakcí na nějaký podnět.

⁴⁵Viz tamtéž, str. 19.

⁴⁶ Např. skupinka dětí v mateřské školce není skupinou v pravém slova smyslu, je spíše uskupením dětí umístěných do této školy bez dalšího vzájemného propojení.

Vlastní osobnost jedince

Jak je již uvedeno výše, škola je pro dítě prostředím, kde se učí nebo rozvíjí svou schopnost (ne)dodržovat pravidla. Kromě toho se zde také výrazně formují některé jeho osobnostní rysy, vč. vlastního sebeobrazu a identity. „Lze totiž právem předpokládat, že osobnost tvoří zprostředkující článek, přes který se sociální pole promítá do vývoje chování a činnosti jedinců a současně je v tomto dynamickém procesu i dotvářena.“⁴⁷

Jeho obraz sebe samého, dosud ovlivňovaný zejm. rodinou, se nyní dostává do konfrontace s jeho obrazem v očích ostatních spolužáků a dospělých osob spojených se školou. Bez ohledu na to, jakou konkrétní podobu mají jeho dosavadní představy o sobě samém, tváří v tvář požadavkům školní výuky mohou být výrazně modifikovány. Vlastní úspěchy ho povedou k upevňování sebevědomí na tomto základě a k důvěře ve schopnosti sebe samého. Oproti tomu neúspěchy v něm mohou vyvolávat pocity méněcennosti, které bude dítě pravděpodobně podvědomě kompenzovat jiným způsobem – např. pohrdavým přístupem vůči škole⁴⁸ nebo v nějaké podobě „trestáním“ úspěšných jedinců, které může přerůst až v šikanující chování. Velmi v tomto směru záleží na tom, na jakém intelektuálně vývojovém stupni se dítě nachází již při samém vstupu do první třídy. Je-li dostatečně rozumově vybaveno, pravděpodobně nebude mít problém se zvládnutím výuky a nebude proto pociťovat negativní pocity z vlastních neúspěchů.

Významný je v tomto směru opět i přístup rodičů, tentokrát vůči dítěti i vůči vzdělávání obecně. Na jedné straně je přístup rodičů vůči (ne)úspěchům dítěte, kdy nežádoucí se zdá být zbytečné lpění na jeho dobrých⁴⁹ výsledcích nebo naopak přílišná bagatelizace neúspěchů.⁵⁰ Na druhé straně je přístup rodičů vůči vzdělávání obecně a vůči školním povinnostem. Jestliže pro dítě nevytvoří vhodné studijní prostředí,⁵¹ dítě samo pravděpodobně dříve či později zaujme vůči škole negativní a odmítavý postoj, navíc ještě příp. podpořený vlastními neúspěchy

⁴⁷Viz tamtéž, str. 89.

⁴⁸ Protože je psychicky únosnější být neúspěšný ve směru, kterým pohrdáme a nepovažujeme jej za podstatný, než si přiznat vlastní snížené schopnosti, ať už skutečně snížené či snížené jen v poměru k přehnaným nárokům našim nebo okolí. Obdobně může takový jedinec např. znehodnocovat úspěchy ostatních tam, kde sám neuspěl.

⁴⁹ „Dobrých“ z pohledu rodičů, který však v horším případě nemusí odpovídat reálným možnostem dítěte.

⁵⁰ Na druhé straně oproti bagatelizaci neúspěchů stojí jejich nepřiměřené trestání, které v dítěti bude vyvolávat strach a stres spojený potažmo se školou obecně.

⁵¹ Např. proto, že vzdělávání považují za zbytečné a školu jako nutné zlo.

plynouchými z neuspokojivých podmínek pro přípravu na školní výuku.

Podstatná pro školní úspěchy (a s tím spojený vliv na vlastní sebepojetí) je motivace k učení a zlepšování se. Protože ale různé osobnosti reagují různě na své (ne)úspěchy, nelze jednoznačně určit vhodný kritický přístup, neboť zatímco někteří reagují pozitivně na dosažené úspěchy, jiní čerpají svou motivaci naopak z neúspěchů ve snaze je překonat. Vždy je proto v tomto ohledu nutno brát ohledy na konkrétní osobnost dítěte.

Motivace hraje roli také při chození do školy vůbec. Záleží zde mj. na postavení dítěte mezi vrstevníky a v očích učitele, na přístupu jeho rodiny, na jeho zvědavosti. Pakliže bude dítě neoblíbené či snad šikanované, zřejmě si nevytvoří ke škole a v horším případě i ke vzdělávání obecně příliš vřelý postoj. „Nedostatečná úroveň rozvoje osobnosti určitých jedinců je často zdrojem výchovných potíží. Např. mladý člověk (...) odmítá roli, spjatou s určitým sociálním systémem.“⁵² Naopak zapadne-li do kolektivu třídy, času trávenému ve školním se nebude vyhýbat. Přístup učitele v tomto směru nehraje příliš podstatnou roli, není-li výrazně negativně vyhraněný.⁵³

Negativní přístup učitele vůči dítěti s sebou nese také velké riziko etiketování.⁵⁴ Např. učitel si zařadí dítě jako zlovolného raubíře, a takto o něm hovoří před ostatními učiteli. Jakmile dítě přejde na druhý stupeň, ostatní učitelé již k němu přistupují jako ke zlovolnému raubíři. S největší pravděpodobností pak dotyčný přestane odporovat tlaku okolí, přijme svou roli zlovolného raubíře a začne podle ní jednat, potažmo se s ní ztotožní a skutečně ji přijme za svou.⁵⁵ „Nezřídká žák, která dostane nálepku „nepřizpůsobeného“, „notorického rušitele“ apod., si postupně osvojuje negativní sebehodnocení a nakonec přijímá tuto roli. (...) Jestliže si škola tyto úkoly neuvědomuje, dochází k dalšímu prohlubování problémů dětí z neprivilegovaných

⁵²Viz tamtéž, str. 43.

⁵³ V opačném případě bude dítě pociťovat v přítomnosti takového učitele permanentní a ničím konkrétním nezapříčiněný stres. Na prvním stupni tak bude vystaveno tomuto stresu prakticky téměř neustále, což nevykompenzuje ani podpora kolektivu ostatních spolužáků.

⁵⁴ K etiketování (labelingu) dochází tehdy, dostane-li jedinec od někoho „nálepku“ podtrhující nějakou jeho výraznou vlastnost (která však může být i zcela fiktivní). Ostatní, kteří o nálepce vědí, k dotyčnému přistupují tak, jako by tato vlastnost skutečně byla v jeho osobnosti podstatná a jedinec tak prakticky nemá šanci se s ní vypořádat, chce-li ji změnit, neboť okolí jej neustále utvrzuje v tom, že tato vlastnost k němu nevyhnutelně patří.

⁵⁵ Např. jestliže dítě pravidelně slýchává „Ty skončíš v kriminále,“ přijde mu časem samozřejmé počínat si v rozporu se zákonem, neboť taková jsou očekávání spojená s jeho jednáním.

vrstev a ze znevýhodněného prostředí.“⁵⁶

Labeling samozřejmě funguje i v druhém směru, kdy např. na základě nálepky „nejchytřejší žák ve třídě“ přistupují k dítěti jako nadanému i ostatní učitelé. Jestliže pak takové dítě zakolísá ve školních výsledcích či v projevech chování vůči ostatním spolužákům, bude posuzováno shovívavěji. Může se pak naučit svou nálepkou zneužívat k manipulaci s učitelem (kdy např. dítě ví, že učitel dá více na jeho slovo než na slovo jiného žáka), potažmo k manipulaci obecně, vč. manipulace založené na podvodném jednání. Na druhou stranu od něj ale očekává okolí za všech okolností lepší výsledky než od ostatních a každý neúspěch je proto doprovázen větší mírou stresu.

⁵⁶Viz tamtéž, str. 41.

Skupina

Zastávané postavení dítěte ve skupině má vliv na jeho budoucí skupinové postavení, neboť již v raném věku se formují rysy vhodné pro tu či onu pozici ve skupině. Ve třídě si dítě zkusí různé role poprvé a učí se je zastávat. Ty, které mu vyhovovaly ve třídě, bude pravděpodobně zastávat i v budoucích skupinách.⁵⁷ „V důsledku socializačního působení dochází neustále k vývojovým změnám, které jsou spjaty s postupným začleňováním jedince do soustavy společenských pozic a jim odpovídajících společenských rolí.“⁵⁸ Zde opět hraje roli postavení dítěte ve třídě ve vztahu k ostatním dětem, resp. vztah ostatních dětí k němu. Jeho přijímání usnadní začlenění do skupiny, zatímco odstrkování jej vyčlení i z dalších skupin a projeví se jeho nechtív vůči škole. Dítěti nepřijímanému ostatními dětmi do kolektivu třídy⁵⁹ také hrozí nežádoucí pozornost ostatních vrstevníků, kteří ho mohou využívat jako určitý „vybíječ“ (fyzický i psychický) těch jejich negativních pocitů, které nejsou schopny vybit jiným způsobem (např. při tělocviku).

Jiný pohled klade důraz na konkrétní podobu skupiny, jejímž je dítě členem. Jedinec se stane členem takové skupiny, která je ochotna jej přijmout a se kterou má něco společného.⁶⁰ Zároveň tato skupina jedince sama dále formuje, a to prostřednictvím uznávaných hodnot a vzorců chování. Navíc „čím více jednotlivec hodnotí, že je akceptován svou skupinou vrstevníků, tím ochotněji přijímá i tlak této skupiny. Často mladý člověk anticipuje, jak bude skupina reagovat na jeho chování a již předem se přizpůsobuje.“⁶¹ Chce-li být jedinec členem skupiny, musí se identifikovat i s jejími hlavními postoji, které nicméně nebývají neměnné – každý nově příchozí vnese v nějaké míře do skupiny nový prvek např. ve formě nových názorů, se kterými se skupina musí nějak vypořádat. Může ovlivnit názory nově příchozího, ovšem zároveň mohou názory nově příchozího naopak ovlivnit obecně přijímané postoje skupiny. „Jedinec přichází do sociální skupiny se svojí soustavou hodnot, se svojí hodnotovou orientací, ze které vycházejí jeho potřeby (...) V interakci hodnotových soustav členů skupiny a pod vlivem hodnotových soustav prezentovaných v jejím externím prostředí (...) se vytváří

⁵⁷ Poměrně profilově určitá bývá např. role organizátora nebo skupinového šaška.

⁵⁸ Viz tamtéž, str. 20.

⁵⁹ Kolektiv třídy může být zároveň skupinou, nebo může kolektiv třídy sestávat z menších skupinek či skupinově nezařazených jedinců.

⁶⁰ Tímto „něčím“ může být třeba i jen vymezení se vůči někomu jinému jako vůči „těm druhým“.

⁶¹ Viz tamtéž, str. 26.

skupinová hodnotová soustava, skupinová hodnotová orientace a skupinové hodnotové preference.“⁶²

Velmi proto záleží na tom, k jaké skupině se jedinec připojí už v průběhu dětství, neboť skupina dále formuje jeho životní postoje. Je sice s jistými omezeními možné vystoupit z jedné skupiny a stát se členem jiné, nicméně jedinec se obvykle snaží přizpůsobit své stávající skupině (nebo ji ovlivnit k obrazu svému) a až v případě neúspěšného snažení a výrazně odchylných postojů příp. přistoupí ke změně skupiny.⁶³

Pokud se ve třídě objeví případy šikany, je pro jedince klíčové, do jaké skupiny patří a se kterou skupinou sympatizuje, zda s útočníky nebo oběťmi či zda se snad staví k problému neutrálně, což v případě šikany znamená ignoraci bezohledného chování.⁶⁴ V takových situacích bude zřejmě dítě ve třídě tíhnout spíše k té skupině, která se zdá být silnější (ať už její moc pochází z množství, vlivu členů nebo odjinud). Může se pak snadno stát, že se uteče ke skupině využívající ostatní vrstevníky ve svůj prospěch a toto chování začne brát jako normu.

Nelze však opomenout různorodost skupin, jejichž členem může být jedinec současně, protože, „všechny naše rozmanité potřeby nás vedou do sociálních skupin. Očekáváme v nich saturaci konkrétní potřeby.“⁶⁵ Každá z těchto skupin má na člověka svůj vliv, a tak i blízký kontakt se skupinou s nežádoucími sociálními návyky nemusí být ještě sám o sobě pro dítě zhoubný. Tím se stává až ve chvíli, kdy dítě nemá alternativu takové skupiny, která mu zároveň slouží jako prostředek zahnání nudy v čase netráveném s rodiči, ať už ve škole nebo v jiných obdobných zařízeních či mimo ně: „je všeobecně známo, že projev sociálně negativního chování dětí a mládeže je hojně spjat se způsobem trávení volného času.“⁶⁶

⁶²Viz Sociologie sociálních skupin, str. 20.

⁶³To ještě za předpokladu, že změna skupiny není spojena s nepoměrnými obtížemi nebo není nemožná.

⁶⁴Ignorance pak může hraničit až s mlčky schvalováním.

⁶⁵Viz tamtéž, str. 16.

⁶⁶Viz Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem, str. 9.

Mnohé sociologické teorie jsou konstruované pro vysvětlení poměrně úzké problematiky. V případě některých se později ukáže jejich potenciál při aplikaci na další oblasti, v původní konstrukci nezahrnuté. Domnívám se, že jednou takovou teorií je Tillyho koncept vzniku a reprodukce nerovností v sociálních organizacích, který uvádí ve své knize *Durable Inequality*.⁶⁷

V této části nastíním mimo jiné základní prvky Tillyho konceptu vzniku a reprodukce nerovností v sociálních organizacích a zároveň se pokusím aplikovat jeho teorii na různé druhy kriminality.

Tilly se v rámci své teorie nerovností zabývá sociálními organizacemi a tím, jaké mechanismy přichází ke slovu při vzniku, reprodukci a potažmo i zániku sociálních nerovností v těchto organizacích.⁶⁸ Příslušenství k nějaké sociální skupině/organizaci,⁶⁹ resp. podílení se na nějaké skupinové identitě je nedílnou součástí každého jednotlivce jakožto sociálního tvora, jímž člověk bezesporu jest.

Domnívám se, že sklon k páchání určitých trestných činů je do jisté míry ovlivněno podobně jako reprodukce sociálních nerovností. Velmi chci zdůraznit, že nemám na mysli např. prosté konstatování, že B je důsledkem A. Tedy např. čistě hypotetické konstatování, že každý Rom bude tihnout ke krádežím v důsledku své etnické příslušnosti. Spíše jde o to říci, zda v případě konkrétní krádeže lze za určitých okolností do jisté míry poukázat s určitou pravděpodobností z hlediska sociálního faktoru na typového pachatele. Navíc tento sociální faktor je a bude vždy jen jedním z několika vlivů na kriminalitu, a tedy při posuzování míry ovlivnění z této strany se veškerá míra vlivu uplatní jen v jeho rámci.

Jak jsem už uvedla výše, pro současnou společnost je charakteristická určitá tekutost. V současnosti, resp. v posledních dekadách jsme svědky výrazných změn v rychlosti a způsobu komunikace v důsledku rozvoje moderní vědy, svědky rozměňování hranic mezi různými

⁶⁷ Viz *Durable inequality*.

⁶⁸ Pod pojmem „sociální organizace“ si lze představit de facto jakoukoliv sociální skupinu definující sebe samu jako „my“. Nemusí tedy jít o více či méně formalizovanou skupinu s určitými pravidly, to podstatné je právě uvedené sebedefinování se jako součást „my“, viz dále.

⁶⁹ Pro potřeby tohoto textu budu používat spíše pojem „skupina“ než „organizace“, neboť organizace je v jazykovém prostředí české kriminologie více zatížena navazujícími asociacemi.

kulturami a v souvislosti s tím i relativizace hodnot. Jednotlivci už proto zdaleka nestačí pro určení jeho místa ve společnosti fakt jeho příslušnosti k určité sociální skupině, nýbrž stále více hraje roli jeho vlastní sebeidentifikace prostřednictvím sounáležitosti s nějakou sociální skupinou. Takovou skupinou může být rodina, ale stejně tak i de facto jakýmkoliv jiným způsobem definovaná skupina – např. ekonomicky, vzdělanostně, etnicky či neomezeně jinak.

Spolu s tím roste zároveň tlak na takovou jedincovu sebeidentifikaci o to více, čím více má možnost uplatnit takovou sebeidentifikaci on sám, bez zásahu vnějších struktur. Nejenže je tedy o poznání těžší jakoby nalézt své správné místo ve společnosti, zároveň je každý jedinec pod větším tlakem, aby tak učinil, a právě k tomu je klíčem jeho sebeidentifikace s konkrétními sociálními skupinami, nejlépe opěťovaná zpětnou vazbou ze strany jiných příslušníků těchto skupin. Z hlediska budoucího života jedince pak velmi záleží na tom, s jakou sociální skupinou se identifikuje. Nutno podotknout, že takových skupin bývá zpravidla více, ovšem jejich počet je nutně omezený. Tato omezenost je dobře definována teorií sociálních sítí a nákladů nutných k jejich udržování, která je zhruba následující.

V reálném životě máme omezené množství času a prostředků k investování do svých sociálních kontaktů. Zároveň jsou lidé bližší či naopak perifernější součástí různých sociálních sítí, které tvoří jakoby shluky okolo svých pomyslných jader.⁷⁰ Protože k udržování kontaktu s nějakým takovým shlukem stačí de facto udržování kontaktu s jedincem dostatečně blízko jádra takového shluku, je vlastně zbytečné udržovat kontakt s více jedinci daného shluku. Protože každá dílčí síť je více či méně napojena na další síť, je pro jedince výhodné udržovat kontakty v co nejvíce a co nejrozličnějších sítích.

Na druhou stranu je ale třeba vzít v úvahu tu skutečnost, že mnohé sítě si mohou konkurovat až odporovat, resp. mohou klást odlišné až protikladné požadavky na osobu jednotlivce. Proto je nanejvýš vhodné udržovat do jisté míry vzájemně koherentní sítě. V souvislosti s otevřeností/uzavřeností konkrétní sítě/skupiny je pak třeba vzít v úvahu, jaké nároky jsou kladeny na přizpůsobení se jednotlivce dané síti/skupině. Výsledná orientace jedince ve společnosti je pak výsledkem balancování nároků kladených na něj různými sociálními sítěmi, příp. skupinami a jeho schopností a potřebou udržovat určité omezené, ale přesto co nejvýhodnější množství sociálních kontaktů.

⁷⁰ Se stoupající definovatelností konkrétních aspektů takového jádra a shluku okolo něj lze příp. hovořit už o sociální skupině.

Jak zde uvádím, jedním ze znaků sociální sítě/skupiny je její otevřenost/uzavřenost. Nemusí jít o formální organizaci s vědomým příslušenstvím k ní ze strany jejích členů, k existenci takové sítě/skupiny zcela postačí určitý pocit sounáležitosti, aniž by dotyčný musel přímo osobně znát jiné osoby dané sítě/skupiny. Mnohdy postačí dokonce i způsob vnějších projevů, aby bylo možné jedince zařadit do nějaké sítě/skupiny.⁷¹

A právě zde přichází na řadu Tillyho koncept sociálních nerovností. Ačkoliv jej vysvětluje v rámci relativně definovaných skupin, významnou roli zde hraje povědomí jedinců a skupin o ostatních jedincích, skupinách a jejich vzájemných vztazích. Tilly sám se sice výslovně nezmiňuje o roli veřejných⁷² médií v tomto směru, nicméně nelze je opomenout, neboť do jisté míry⁷³ právě jejich prostřednictvím se do povědomí společnosti dostávají informace o různých sítích a skupinách, resp. o způsobech chování a jednání.⁷⁴

Při vytváření skupinové identity velmi napomáhají párové kategorie, v první řadě distinkce mezi „my“ a „oni“. Podle Tillyho lze v každé skupině vysledovat nějaký prvek, zpravidla párový, kategoriálně odlišující její členy od těch ostatních.⁷⁵ Jak jsem však již uvedla výše, nemusí ani jít o vědomou příslušnost k určité skupině. Postačí právě jen pocit „my“, který lze příp. úžeji specifikovat na „já jakožto osoba definovaná tak a tak“. Může tak jít např. o sebedefinování jedince, který se domnívá, že okolí od něj očekává určitý způsob jednání, příp. naopak nejednání, na rozdíl od „těch druhých“.

⁷¹ Příkladem mohou být např. fotbaloví fanoušci konkrétního týmu nebo třeba vyznavači určitého životního stylu. V případě různých typů kriminality se zde nabízí samozřejmě organizovaný zločin jako forma sítě/skupiny per se, ale lze sem zařadit např. mnohdy i různé projevy kriminality mládeže především. Půjde obecně o jednání motivované mimo jiné myšlenkou, že společnost, příp. část společnosti od dotyčného pachatele očekává určité chování vzhledem k jeho příslušenství k určité sociální skupině, ba např. i sociální třídě nebo vrstvě (kde třída je definována především ekonomicky, zatímco vrstva spíše statusově).

⁷² Veřejných ve smyslu přístupných bez omezení na určité sociální či jinak definované skupiny.

⁷³ Skutečně jde jen o určitou míru, neboť reprodukci sociálních vzorců samozřejmě nelze omezit na mediální přenos, byť může hrát podstatnou roli.

⁷⁴ Kde chování zahrnuje spíše nevolní reakci na nějaký podnět, zatímco jednání představuje více či méně volní reakci na podnět, příp. prvotní akt bez vnější příčiny. K tomu blíže viz Malá filosofie člověka.

⁷⁵ Kategorii v Tillyho konceptu nelze ztotožňovat se skupinou, skupinu lze považovat za podřazenou kategorii či jdoucí napříč různými kategoriemi. Kategorii lze snad snáze přirovnat jakoby k vrstvě osob, spojených prvkem pro danou kategorii určujícím. Oproti tomu skupina je spojena s vymezenější identifikací svých členů. Nicméně přesto se domnívám, že Tillyho koncept párových kategorií (podle Tillyho jsou kategorie nějakým způsobem párové vždy) lze přiměřeně použít i v případě různých skupin ve společnosti, byť Tilly sám hovoří o organizacích.

Tyto kategorie osob jsou zcela nevyhnutelné, a pozornost je třeba proto zaměřit na jejich konstruování. Výrazu konstruování je použito zcela záměrně, neboť v párové kategorii mnohdy nejde o nějaký neměnný, např. biologický odlišující prvek, nýbrž o arbitrární určení, které však bude pravděpodobně představováno jako samozřejmé. V tomto směru bych odkázala na knihy Sociální konstrukce reality od Bergera a Luckmanna⁷⁶ a Nadvláda mužů, jejímž autorem je Pierre Bourdieu.⁷⁷ Zatímco v Sociální konstrukci reality se autoři zabývají vznikem a reprodukcí v drtivé většině arbitrárních sociálních konstrukcí, v druhé uvedené Bourdieu poukazuje na to, že samotné rozlišování nějaké kategorie má vliv na její udržování. Podle jeho teorie, domyslíme-li ji ad absurdum, proto například feminismus tím, že se snaží bojovat výslovně s nerovnostmi mezi muži a ženami, tedy s jejich rozlišováním, sám vlastně poukazuje na fakt, že společnost rozlišuje mezi muži a ženami, a tím jej potvrzuje. Aby proto feministé⁷⁸ dosáhli svých cílů, museli by napnout své úsilí k tomu, aby společnost „zapomněla“ na rozdíly mezi muži a ženami, a tudíž by sami tyto rozdíly měli v první řadě ignorovat.

Takto domyšlena, jde tato teorie de facto zcela proti duchu současné diskuse o správném uspořádání vztahů ve společnosti, kdy převládá názor, že k řešení nežádoucích stavů je třeba o nich naopak hovořit a upozorňovat na ně. Nicméně přesto se domnívám, že Bourdieuova myšlenka není nepoužitelná, příkladem budiž problematika spojení romské identity, médií a krádeží. Ty jsou nepochybně páchany příslušníky všech etnik napříč společnostmi. V mém hypotetickém příkladě budou Romové považováni za častější pachatele krádeží než příslušníci ostatních etnik.⁷⁹ Potom, pakliže se podle této teorie chtějí Romové zbavit náhledu na ně jako na časté zloděje, cesta nepovede skrze přesvědčování veřejnosti, že Romové nejsou v tomto směru nikterak odlišní, nýbrž povede přes snahu docílit toho, aby média, a potažmo veřejnost, nerozlišovala mezi romskými a neromskými zloději.

Párové kategorie jsou zpravidla spojeny s nerovnostmi, ovšem to samo o sobě neznamená nespravedlnost; kategoriální nerovnosti patří trvale k charakteristice lidské společnosti a jsou nezbytné ke kooperaci mnoha lidí, neboť ji usnadňují. Některé nerovnosti jsou funkční a pro

⁷⁶ Viz Sociální konstrukce reality.

⁷⁷ Viz Nadvláda mužů.

⁷⁸ Myslím tím samozřejmě muže i ženy.

⁷⁹ Tento příklad mi slouží pouze jako názorná ukázka a nezakládám ho na žádných konkrétních faktech. Jsem si vědoma, že tímto příkladem podle Bourdieua sama přispívám k utvrzování náhledu na romské etnikum jako na potenciální pachatele krádeží, navzdory tomu však příklad uvádím jakožto velmi názorný.

dané kategorie, potažmo společnost výhodné: např. vytlačení aktéra⁸⁰ z nějaké obchodní oblasti může vést k tomu, že tento je nucen působit v jiné, kterou ale opanuje naopak sám, což vyváží původní znevýhodnění.⁸¹ Z toho důvodu by bylo možné vyvodit, že je-li nějaký systém rozdělení párových kategorií a s nimi spjatých nerovností funkční, je zároveň spravedlivý, resp. nevyvolává v aktérech (v tomto případě párových kategorií) výraznější pocity zakoušení nespravedlnosti a naopak, je-li nefunkční, tyto pocity se nepochybně dostaví. Nevyhovuje-li systém aktérům, usilují o jeho změnu.

Pro Tillyho je tedy klíčová funkčnost nerovností, hlediskem pro rozpoznání potřeby změny je mu volání nějaké párové kategorie po větším uznání. Svou roli zde ovšem výrazněji hraje čas, neboť v případě Tillyho koncepce bude mnohdy ustálení funkčního vztahu párové kategorie předcházet období nespokojenosti.⁸² Párové kategorie také svým způsobem upevňují samy sebe tím, že kategorické nerovnosti, jež se od nich odvíjejí, posilují identitu skupiny a zároveň meziskupinové odlišování mezi touto skupinou a druhou stranou její párové kategorie.⁸³ V duchu bourdieuovského schématu tak tyto kategorie již samy sebou upevňují stávající strukturu společnosti.

Relativně trvalé kategorické nerovnosti a s nimi spojená váha sebeidentifikace s tou či onou skupinou vznikají podle Tillyho sdílenou zkušeností, která vyplývá z nezbytnosti spolupráce v důsledku potřeby řešit společně některé praktické úkony. Tilly tedy ukotvuje nerovnosti v kultuře, resp. v kulturně sdíleném porozumění, avšak zde leží pouze příčina vzniku kategorické nerovnosti - ze sdílení konkrétních zkušeností jedinců s individuální nerovností.

Podstata těchto nerovností spočívá ale v ekonomické rovině, kde nerovnosti vznikají a

⁸⁰ V tomto případě skupiny – druhé strany párové kategorie.

⁸¹ Např. italští imigranti budou vytlačeni jinými imigranty nebo ostatními obchodníky z většiny obchodu, ale tito se zaměří na výrobu pizzy a postupně ovládnou prostřednictvím utváření italských imigračních sítí a hromadění příležitostí celý trh s pizzou. Jejich počáteční nerovné postavení se změní ve výhodu. Takové rozložení je pak nadále výhodné pro obě strany této kategorie: italští imigranti sice ovládají obchod s pizzou, ale do ostatního obchodu naopak nezasahují. Viz *Durable inequality*.

⁸² Vráťím-li se k příkladu italských imigrantů, půjde o období v mezičase mezi příchodem imigrantů do nové země spojeným s jejich vytěšňováním z obchodních oblastí až po dobu, kdy si již vytvoří vlastní sociální síť, jejichž prostřednictvím budou schopni ovládnout trh s pizzou a nadále profitovat ze svého nerovného postavení.

⁸³ „Feelings of identity, on oneside, and intergroup hostility, on the other, may well accompany, promote, or result from the use of categorical differences to solve organizational problems.“ Viz *Durable inequality*, str. 15.

reprodukuje se prostřednictvím čtyř mechanismů, a to vykořisťování, exkluze/hromadění příležitostí, nápodoby a adaptace. Tyto mechanismy zajišťují, že sdílené zkušenosti se přenáší na další jednotlivce horizontálně (v rámci jedné generace) i vertikálně (mezigeneračně, a to v obou směrech). Sociální nerovnosti a s nimi spojené dále uvedené mechanismy jsou moderm operandi sociálních skupin, potažmo vztahů majících kořeny v těchto mechanismech. Pokud tedy budeme chtít rozrušit nějaký vztah v rámci jedné strany párové kategorie,⁸⁴ je žádoucí mít stále na paměti, jakou roli daný vztah v rámci kategorie hraje.

Vykořisťování reprodukuje sebe samo: elity kontrolující zdroje použijí část zisku k odměňování osob, které jim zajistí výhodné rozložení zdrojů. Vzhledem k tomu, že se tento proces vztahuje přímo k elitám, lze na tomto místě hovořit spíše o jedincích než sociálních skupinách. V rámci kriminality se pak může jednat o ty trestné činy, které jsou nějakým způsobem spojeny s mocí a jejím využitím, a to jak z pozice mocensky silnějšího, tedy toho, kdo má vliv na rozložení zdrojů, tak z pozice mocensky slabšího, kdo si naopak odměňováním mocensky nadřazené osoby zajišťuje přístup ke zdrojům. Pochopitelně se zde nabízí jako příklad trestné činy úplatkářství.

V oblasti vykořisťování může být na místě statistické posouzení především případů nějakým způsobem spojených s mocenskou pozicí a např. jejich porovnání v souvislosti s mírou zneužití vlastního postavení a mocenským postavením jako takovým. V ideálním případě by byla zjištěna doplněna polostrukturovanými rozhovory s pachateli daných trestných činů ohledně jejich motivace a potenciálně získatelných výhod, ve které doufali.

Prostředkem vedoucím k omezení nežádoucích důsledků mechanismu vykořisťování by byla omezení vztahující se k možnostem uplatnění vlivu na rozložení zdrojů. S mírou transparentnosti přístupu k rozložení zdrojů a jejich využívání porostou překážky, potažmo transakční náklady nutné k jejich překonání, viz dále.

Hromadění příležitostí je spjato s vytvářením relativně uzavřených sociálních sítí (každá taková síť se váže na nějaký prvek považovaný za charakteristický pro tu párovou kategorii, v jejímž rámci vzniká daná síť využívaná pro hromadění příležitostí) a existencí cenných statků, které lze opanovat; zisky z hromadění příležitostí jsou následně distribuovány do takto selektivně segregovaných sítí. Tento mechanismus zřejmě nejvíce vyhovuje představě

⁸⁴ Skupiny, organizace, sítě, ba i v případě, kdy jedinec se s nějakou skupinou identifikuje nepřímou, tedy jak už jsem uvedla výše, jako „jedinec definovaný tak a tak“.

organizovaného zločinu. Velmi se uplatní v oblastech, kde k opanování určitého prostoru nestačí jen usilovat o jeho ovládnutí, ale je třeba zároveň omezit možnosti a přístup jiným podobným skupinám. Pokud se posuneme mimo hranice organizovaného zločinu per se, stále nalezne tento mechanismus dostatek uplatnění, a to zvláště v případě etnických aj. menšin. Obdobně jako mohli italští imigranti ovládnout ve 20. století obchod s pizzou v USA, mohou jiné výrazně definované skupiny⁸⁵ reagovat na převládající přístup společnosti k nim obdobně. Velmi zde pak bude záležet na síle vzájemné sounáležitosti příslušníků dané skupiny mezi sebou čistě z důvodu příslušenství k této skupině. Bude-li významná, s určitou vyšší pravděpodobností, než kdyby tomu bylo naopak, povede k mechanismům hromadění příležitostí. Proto by mělo být např. v případě trestného činu obchodování s lidmi do jisté míry pravděpodobné, že pachatelé mohou být stejné národnosti jako jejich oběti. Nikoliv primárně proto, že jde o stejnou národnost pachatele a oběti, ale z toho důvodu, že pachatelé se budou snažit vyloučit z páčání obdobných činů s druhově stejnými předměty útoku ostatní potenciální pachatele, kteří budou na druhé straně jejich párové kategorie, kdy roli bude hrát právě národnostní sounáležitost mezi pachateli v rámci jedné strany párové kategorie.⁸⁶

Způsobem prověřování tohoto mechanismu by bylo opět posouzení statistických dat, tentokrát ohledně skupinových náležitostí pachatelů trestných činů připadajících v úvahu. Zároveň by v konkrétních případech měla být pozornost zaměřena na prvky sounáležitosti, pravděpodobně ve formě narativní deskripce a na ní založeném porozumění.

Zároveň je v tomto směru žádoucí usilovat o takové podmínky, kdy hromadění příležitostí nebude poskytovat výrazné výhody. To znamená usilovat o takovou otevřenost příležitostí, aby dostatečně zvýšila nepoměr mezi transakčními náklady (viz dále) nutnými k prosazení možnosti hromadit příležitosti a výhodami, které by s sebou hromadění příležitostí mohlo přinést.

Nápodoba udržuje organizační náklady na nižší úrovni a zároveň vytváří iluzi všudypřítomnosti, potažmo nevyhnutelnosti. Zde především nastupují média, resp. vzory předávané mezi jedinci a skupinami navzájem. V tomto směru se nabízí např. stále aktuální otázka míry uplatňování primární viktimologické prevence prostřednictvím zveřejňování způsobu páčání určitých trestných činů, aby nepůsobila kontraproduktivně jako návod pro potenciální pachatele.

⁸⁵ Mohou být definovány např. národní hrdostí, stejnou minulostí, stejnými tradicemi, vírou atp.

⁸⁶ Pochopitelně za předpokladu, že za daných okolností nepřevládne jiná skupinová identita.

V tomto ohledu se zmíním ještě o Mertonově konceptu sebenaplňujícího se proroctví. Stručně řečeno: sebenaplňující se proroctví je předpověď, která se v důsledku své vlastní existence přímo či nepřímo stává skutečností, vzhledem ke vzájemné vazbě mezi vírou a chováním. Tzn. pokud něčemu věří dostatečné množství osob, stává se tato věc skutečností bez ohledu na svou původní (ne)existenci. Opět se tedy částečně vracím k Bourdieuově myšlence, že už samotné konstatování nějakého přívlastku tento přívlastek do jisté míry utvrzuje. Bylo by proto na místě pustit se např. do takové obsahové analýzy mediálních zpráv, která by posoudila jak četnost výskytu různých výrazů, vlastností či typických situací, tak jejich vzájemné korelace a koexistence. A to z toho důvodu, že např. soustavné komentování korupčních afér může vést až k posunu obecné představy o korupci ve smyslu přesvědčení, že korupce je neodmyslitelnou součástí moderní byrokracie.⁸⁷ V takovém sociálním ovzduší je pak o něco snazší podlehnout lákání korupčního jednání, neboť je oslaben mechanismus sociální represe, v tomto případě především ve formě morálního odsouzení.

V tomto směru by se tak mohlo zdát jako žádoucí ignorovat negativní jevy ve společnosti s tím, že tak postupně samy vymizí, ale opět podotýkám, že sociální faktor ovlivňuje tyto jevy jen do určité míry a jen v jejím rámci se zde nyní pohybují. V úvahu je třeba vzít také skutečnost, že v občanské společnosti je informovanost o jejím stavu a podobě základním předpokladem pro její úspěšné fungování, a není proto žádoucí snažit se cíleně vybírat přístupné informace v duchu sociálního inženýrství.

Adaptace představuje organizační rozdělení pomocí natolik známých sociálních zvyků, že by náklady na zavedení alternativních řešení byly velmi vysoké.

Při usilování o změnu stávajících sociálních vztahů je třeba brát v potaz mimo jiné transakční náklady, tj. náklady nutné ke změně samotné. Takovými náklady jsou například problémy spojené s neochotou osob změnit zaběhnuté stereotypy a přizpůsobit se novým okolnostem. Tento mechanismus lze velmi dobře využít při snaze ztížit podmínky pro páchaní trestných činů rozrušováním možností tradičních způsobů jejich páchaní. Příkladem budiž např. důraz na větší kvalitu vchodových dveří ve snaze vyloučit možnost jejich vypáčení jako součást trestného činu krádeže spáchané vloupáním.

Chceme-li tedy dosáhnout změny v rozložení strukturálních sociálních vztahů ve

⁸⁷ Moderní byrokracií mám na mysli neutrálně zabarvený pojem charakterizující stávající úřednická aparát bez hanlivých konotací přikládaných pojmu „byrokracie“.

společnosti, je třeba vzít v úvahu transakční náklady nutné k takovým změnám. Tzn. nejde jen o usilování o změnu jako takovou, ale i o snahu připravit vnější podmínky pro prosazení a přijetí takové změny a její následné reprodukování v dalších skupinách a generacích. To je na místě zejm. v případě kriminality spojené s hromaděním příležitostí, kdy cílem může být např. rozbití sítě nežádoucí z hlediska převládající společnosti.

S principem transakčních nákladů je třeba počítat i v případě, že budeme usilovat o prevenci kriminality obecně. Např. pružně se měnící preventivní opatření s sebou ponесou vyšší nároky na transakční náklady nutné k přizpůsobení se jim, resp. k překonání takových opatření.

Avšak vzpomenu-li nyní Baumanovu koncepci tekuté modernity, sice se zřejmě můžeme pokoušet odstranit nějaký nežádoucí sociální vztah ve jménu lepší společnosti, nicméně s největší pravděpodobností na jeho místo záhy nastoupí nežádoucí vztah jiný („žádné pouto nebylo přetrženo, aniž by bylo znovu nahrazeno poutem jiným (...) Dnes přecházejí do stadia tekutosti i vzorce závislosti a vzájemného působení.“⁸⁸ Většina sociálních sebeidentifikací je de facto arbitrární, neboť vždy lze nalézt něco, co někoho odlišuje, činí jej svým způsobem cizím a naopak: „jde o otázku, který z rozdílů je „rozhodující“ – to znamená, jaký typ vaší odlišnosti je takový, že na něm záleží více než na nějaké podobnosti a kvůli němuž se všechny společné rysy zdají minimální a nepodstatné. (...) najít nějaké takové „cizí rysy“ není obtížné, jakmile je vážně najít chceme.“⁸⁹ Proto otázka posuzování kriminality z hlediska sociální sebeidentifikace stále je a nadále bude aktuální.

⁸⁸Viz Tekutá modernost, str. 18.

⁸⁹Viz tamtéž, str. 280.

(Ne)uznání a přerozdělování

Při zvažování různých sociálních vlivů by nebylo moudré vynechat vliv přístupu společnosti vůči (ne)spravedlivému přerozdělování zdrojů a společenského uznání. Jedná se o poměrně širokou oblast samu o sobě (jak jsem již částečně naznačila v předchozí podkapitole), a proto ji zde pro nedostatek prostoru pouze nastíním.⁹⁰

Každá společnost „odměňuje“ své členy za jejich počínání nějakou formou uznání či ekonomicky. Rozložení kapitálů⁹¹ hraje roli pro obraz jedince v očích sebe samého i v očích ostatních členů společnosti. Různé kapitály jsou vcelku převoditelné, a tak nedostatek ekonomického ohodnocení může být nahrazen o to větším společenským uznáním a naopak.

V úvahu je nutné vzít i právo a možnost být slyšen se svými požadavky, jestliže se jedinec cítí ve svém životě nedostatečně ohodnocen. Selhávají-li tyto možnosti, vždy hrozí, že jedinec rezignuje na obvyklé legální způsoby získávání uznání i ekonomických prostředků a nezbude mu, než se vydat na cestu zločinu, ať už příležitostně, opakovaně či postupně trvale.

Přitom „sociální znevýhodnění může mít často mnohonásobné a složité příčiny, ovlivněné kulturními a historickými faktory, které přesahují mezinárodní hranice.“⁹² Nestačí proto usilovat o nápravu situace pouze dílčím způsobem, ale je naopak nezbytné zaujmout komplexní přístup. Nicméně to samozřejmě neznamená vzdání se možnosti omezovat možné negativní dopady (ne)uznání nebo nedostatečného ekonomického ocenění, jednotlivé dílčí kroky mohou ve svém souhrnu znamenat celkové zlepšení situace jedince, potažmo snížení pravděpodobnosti jeho vydání se na cestu páčání trestné činnosti.

⁹⁰ K této podkapitole jinak viz zejm. Svoboda, rovnost a společenství, Rozvíjení radikální imaginace, Přerozdělování nebo uznání?, Multikulturalismus (zejm. Boje o uznání v demokratickém právním státě), Spor o spravedlnost (zejm. Spravedlnost vládne tam, kde každý činí to, co mu náleží; Lidská práva a směnná spravedlnost. Náčrt legitimizace; Co znamená: „Každému to, co mu náleží?“ K novému odhalení distributivní spravedlnosti; Pojetí společnosti a sociální spravedlnost), Sociální filosofie a postmoderní etika, Teorie spravedlnosti.

⁹¹ Kapitálů v bourdieuovském smyslu, tedy kapitálu ekonomického, sociálního, kulturního a symbolického. Hluběji se jimi zde dále již nebudu zabývat.

⁹²Viz Příručka pro bezpečnostní audit na místní úrovni, str. 47.

Gender

V každé oblasti života společnosti lze narazit na její problematizaci v souvislosti s otázkami genderu.⁹³ Týká se to jak soukromé, tak i veřejné sféry. Lze říci, že nejde ani tak o to, zda je pro danou oblast genderová problematika relevantní, jako spíše o míru naší citlivosti při vnímání rozdílného postavení v závislosti na pohlaví. Vhodnou výchozí pozicí proto není zvažovat, zda je v nějaké oblasti pohlaví odlišováno, ale spíše předpokládat, že k takovému odlišování dochází a snažit se zjistit, jakým způsobem se tak děje.

Stále je aktuální diskuse o tom, jakým způsobem a do jaké míry jsou předávány vzorce odlišování i rovnosti pohlaví. Jedna strana zastává názor, že odlišování pohlaví vyplývá především z našich biologických odlišností. Zastánci tohoto směru zahrnují do svých úvah různé faktory: od uvažování o reprodukčních orgánech a příslušných hormonů až po předpoklad, že naše genetická výbava předurčuje způsob myšlení či míru afektovanosti jednání.⁹⁴

Na druhé straně stojí názor, že odlišování je předáváno především sociálně, byť může vycházet z biologických odlišností.⁹⁵ Bourdieu⁹⁶ poukazuje na to, že odvolávání se na biologické odlišnosti je velice funkčním prostředkem, jak přesvědčit společnost o nezměnitelnosti rozdílnosti pohlaví, zatímco však tato nezměnitelnost je pouze zdánlivá – dokladem toho je různé konstruování genderu v různých společnostech.

Z hlediska genderového pohledu na problematiku kriminality považují za vhodné podotknout, že při posuzování teorií vysvětlujících značné rozdíly mezi kriminalitou páchanou ženami a kriminalitou páchanou muži je třeba mít na paměti, že „známé, velké kriminologické teorie, tzv. mainstreamtheories (...) takřka bez výjimky byly vytvořeny a prověřovány zejm. na mužské populaci. Teprve v poslední době je prověřována jejich explikativní hodnota i pro zvláštnosti ženské kriminality.“⁹⁷ Zpravidla je tomu tak z toho důvodu, že ženský vzorek je vzhledem k celkově nižšímu výskytu ženské kriminality ze statistického hlediska méně

⁹³ K této podkapitole viz zejm. Nadvláda mužů a Ženy, muži a společnost.

⁹⁴ S poukazem na rozdílné využívání různých mozkových částí muži a ženami.

⁹⁵ Toto je velmi důležitá oblast pro zastánce i odpůrce homosexuality a pro ty, jejichž pohlaví není zcela samozřejmé: např. transsexuálové.

⁹⁶ Viz Nadvláda mužů.

⁹⁷ Viz Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem, str. 103.

průkazný, nicméně to by nemělo vést k podhodnocování významu výzkumu v tomto směru. Obdobně může hrát roli také to, zda se posuzováním té či oné teorie zabývá muž či žena.⁹⁸

Ať už mají pravdu zastánci té či oné teorie, genderové odlišování je skutečností, kterou je třeba mít na paměti. Tím se dostávám k přenosu odlišování pohlaví. Možnými způsoby vzniku, udržování a reprodukce je kromě biologických faktorů (viz nahoře) především sociální učení, které trvá po celý život. Začíná již v nejužším rodinném kruhu⁹⁹ a pokračuje dále s příchodem do školy.¹⁰⁰ Jedinec se takto učí zpravidla pozorováním, jakým způsobem ostatní přistupují k lidem jeho pohlaví a jakým způsobem na to dotyční reagují. Už od raného dětství se projevují rozdílné přístupy k dětem na základě toho, jedná-li se o dívky či chlapce – např. „zdá se, že dcery jsou vychovávány k větší konformitě a submitivitě než synové. Rovněž reakce na poklesky a prohřešky dcer bývá silnější a kritičtější než tomu bývá u nápadného odklonného chování u synů.“¹⁰¹

Velkou roli zde hrají také média, která především určují, koho a jak zobrazí (vč. různých vzorců jednání).

Z hlediska uplatnění v rámci sociální prevence kriminality je klíčové rozložení ženské kriminality a vůbec její poměr vůči kriminalitě páchané muži. V tomto směru „ženská kriminalita je statisticky vzato měkčí, méně těžká.“¹⁰² Ovšem nelze brát na lehkou váhu ani tzv. „kavalírskou hypotézu“: „vůči delikventním ženám však postupují instance formální kontroly mírněji. (...)orgány činné v trestním řízení (a to nejen muži) mají větší prostor pro mírnější postupy i sankce.“¹⁰³ Roli bude hrát pravděpodobně např. také různá přístupnost toho či onoho zaměstnání a jednotlivých pracovních pozic, rozdílná pro muže a ženy. U jiné příležitosti, než nabízí tato práce, by bylo vhodné např. porovnat statistické informace ohledně trestných činů spáchaných ženami v souvislosti se zaměstnáním s mírou zastoupení žen na vedoucích aj. pracovních pozicích.

⁹⁸ V tomto směru podotýkám, že i můj vlastní přístup je „ženský“.

⁹⁹ Např. modré hračky a autíčka pro chlapce, růžové hračky a panenky pro holčičky.

¹⁰⁰ Např. práce v dílně pro chlapce, ruční práce pro dívky, různá náplň tělesné výchovy.

¹⁰¹ Viztaměž, str. 104.

¹⁰² Viz tamtéž, str. 103.

¹⁰³ Viz tamtéž, str. 104.

Zaměstnání

Vliv zaměstnání je již více či méně naznačen výše. V první řadě je podstatné, zda je dotyčný zaměstnaný či nikoliv a dále v jakém oboru je zaměstnán. Nejde ovšem jen o zaměstnání, resp. profesní zaměření jako takové, jde i o socializaci s budoucím zaměstnáním spojenou – nelze ji „redukovat na osvojování vědomostí a dovedností, spjatých s kvalifikací. Jde rovněž o akceptování určitých vzorů, o rozvíjení komunikativní a sociálně emocionální orientace, o utváření určitých osobnostních vlastností a osvojování hodnotové orientace.“¹⁰⁴ Navíc „zkušenosti z práce generace rodičů se odrážejí i v cílech pro jejich děti. A tak se přes rodinu a nejbližší prostředí předávají dále různé orientace a postoje k práci. Nezřídká se projevuje negativní vztah, který chápe práci jako nutné zlo.“¹⁰⁵

Zaměstnání neboli profesní zaměření působí v první řadě při přípravě na něj, následně ovlivňuje jedince prostřednictvím vlivu dané skupiny a později se uplatňuje jeho vliv na potomky v rámci rodinné výchovy a sociálního přenosu. Roli hraje jak profesní zaměření, tak zastávaná pozice, a to z hlediska sociálních aspektů i z hlediska případného páchaní trestné činnosti.¹⁰⁶

¹⁰⁴Viz tamtéž, str. 30.

¹⁰⁵Viz tamtéž, str. 42.

¹⁰⁶ Např. s ohledem na to, k jakým firemním zdrojům (např. finančním nebo dnes tak ceněným informačním) má dotyčný jedinec přístup.

Média

Naše společnost se pyšní přívskem „informační“, a jako taková klade důraz pochopitelně právě na informace a jejich přenos. S pokračující modernizací komunikačních technologií dnes již nehrozí nedostatek informací či jejich pomalý přenos, ba naopak se potýkáme se zahlceností informacemi. To již samo o sobě vyzývá k jejich zneužívání ve prospěch páchaní trestné činnosti a zároveň vysvětluje potřebu kriminalizovat již samotné kybernetické trestné činy jakožto trestné činy per se.

Zároveň stále probíhá diskuse nad tím, zda média a zejm. televize jakožto zdroj informací a činitel vštěpující vzory lidského jednání působí spíše pozitivně nebo negativně, a to zejm. na děti a dospívající. Těžko např. říci, zda převažuje vzdělávací hodnota nad rizikem zvyšování agresivity při sledování akčních filmů. Obdobně lze pochybovat o počítačových hrách – zda nabízí vybití negativních emocí nasbíraných během dne, anebo naopak takové pocity umocňují.

Informace získávané z médií je proto vhodné doplnit komentářem, vysvětlením k předkládaným situacím. „Televize nepochybně přináší nevídané zdroje poznání, nové a nové informace, přitažlivé podněty pro obrazotvornost apod. To mládež obohacuje. (...) Četní pedagogové však upozorňují, že působení televize v sobě skrývá problematické jednostrannosti. Hovoří o dominanci obrazného nad pojmovým. Upozorňují, že hrozí tendence redukovat skutečné vědění na pouhé informace, zjednodušovat si myšlenky, počítačově redukovat významy na bipolární tvrzení, neuvědomovat si plně tu realitu, kterou vyjadřuje obrazovka, kde je vše snadné a jednoduché.“¹⁰⁷ Komentář a vysvětlení by tak mělo následovat nejen jako doplnění sledovaného děje, ale především by obojí mělo přispět k porozumění sociálním vztahům a jejich jemným zákonitostem namísto bagatelizace všudypřítomných konfliktů hodnot na zjednodušený souboj dobra a zla.

Televizi a jiná média lze ovšem využít také pro varování před možnými způsoby páchaní trestné činnosti např. varováním před přílišnou důvěřivostí postarších osob vůči cizím osobám vydávajícím se za různé kontrolory atp. za účelem získání přístupu k naspořeným financím svých obětí. Na druhou stranu média takovým varováním zároveň de facto podávají návod k páchaní takové trestné činnosti.

¹⁰⁷Viz tamtéž, str. 29.

Okolí

Životní prostředí, resp. blízké okolí taktéž sehrává svou úlohu v několika směrech. Z objektivního hlediska se lze zabývat např. tím, v jakých přírodních podmínkách lidé žijí – např. zda v komunitě obývajících pouštní oázu nebo v anonymizovaném světě velkoměsta. Už to samo o sobě do jisté míry předurčuje případnou podobu trestné činnosti.

Města či jiné formy osídlení (kromě samot) však nabízí určité možnosti vlivu, a to např. rozmístěním prostor pod sociálním dohledem ostatních příslušníků dané komunity (jako jsou dětská hřiště obklopená lavičkami pro rodiče) nebo prostor pod dohledem bezpečnostních kamer, přes prostory určené k sociálním setkáním (např. různé přírodní amfiteátry využívané pro občasná kulturní představení) po zapadlá zákoutí skýtající prostor působnosti těm, kdo chtějí zůstat skryti před zraky okolí.

Městská (resp. sídelní) zástavba proto může podporovat sociální setkávání různých skupin tvořících danou komunitu, nebo naopak vzhledem k nedostatku sociálně vhodných prostor klást sociálnímu setkávání překážky v podobě nedostačujících prostorových kapacit. A protože komunita je „tvořena jak jednotlivými aktéry, tak souborem malých sociálních skupin,“¹⁰⁸ záleží mimo jiné právě i na podobě a počtu takových míst, zda poskytnou dostatečně vhodné podmínky pro vzájemná setkávání. Nelze však určit nějakou ideální podobu sídelního uskupení vhodného pro sociální soužití – dílčí sdružovací prostory jako malá náměstí atp. podporují drobnější setkávání, zatímco velká prostranství umožňují např. shromažďování u příležitosti kulturních oslav atp.

Svým způsobem může podoba konkrétní zástavby do jisté míry ovlivnit i míru vzájemné „zdvořilé nevšímavosti“, která v příliš atomizované společnosti hraničí s ignorací. Při vhodně zvolené zástavbě nabízí tato dostatek prostor vhodných pro vytvoření místní komunity.¹⁰⁹ Čím jsou vazby uvnitř komunity pevnější a čím více se místní obyvatelé cítí být členy této komunity, tím méně hrozí nastoupit na místo zdvořilé nevšímavosti ignorace. Pokud jsme totiž v takovém případě v místě naší komunity svědky události, která žádá zásah další

¹⁰⁸Viz Sociologie sociálních skupin, str. 109.

¹⁰⁹ Komunita jakožto souhrn osob obývajících určitou oblast pociťujících určité alespoň minimální společné pouto vůči komunitě, tedy bez ohledu na případné jejich členství v jiných skupinách, které příp. mohou být celé součástí místní komunity.

osoby, je vcelku pravděpodobnější něčí zásah, neboť aktéry události nejsou jen „ti druzí“, ale věc se odehrává v místě „naší“ komunity a možná je aktérem i „nás“ člověk, člen stejné komunity. V případě potřeby je tak pravděpodobnější pomocný zásah další osoby.¹¹⁰ Naopak pokud se nějaká událost¹¹¹ odehrává v atomizované oblasti bez vnitřních vazeb, zdvořilá nevšímavost je podpořena přístupem k aktérům jako „těm druhým“ a přesvědčením, že „to není naše věc,“ a proto bychom neměli zasahovat. Pro obě uvedené varianty je však samozřejmě podstatné, zda se s aktéry situace příp. známe – v takovém případě skutečnost „známosti“ vytlačí vliv existence či neexistence komunity ne efekt zdvořilé nevšímavosti.

¹¹⁰ Samozřejmě bude záležet také na konkrétní situaci a roli aktérů. Pokud např. půjde o napadení pouze procházející osoby útočníkem, ve kterém poznáme člena naší místní komunity, pravděpodobnost pomoci napadenému to zřejmě sníží. Naopak poznáme-li člena naší komunity v napadeném, spíše mu přispěcháme na pomoc.

¹¹¹ Např. jsme svědky vzniku požáru, nehody, okradení kolemjdoucího.

Možné členění trestných činů z hlediska sociální prevence kriminality

Pro účely sociální prevence kriminality se mi jeví jako vhodné členit trestné činy i do podskupin dle jiného klíče, než nabízí stávající trestní zákoník. Namísto objektu trestného činu by mohlo být určujícím kritériem místo spáchání trestného činu v kombinaci se způsobem jeho provedení. To zejm. z důvodu, že na různých místech mohou různou měrou působit nástroje sociální prevence kriminality, zejm. sociální kontrola. Nicméně vždy lze sociálně preventivně působit při vývoji jedince a snahou omezit negativní životní zkušenosti hrozící přerůst v kriminogenní faktor (např. alkoholismus ve spojení s nezaměstnaností).

Jako první skupinu bych vyčlenila trestné činy spáchané „v domácnosti“, resp. jakoby za zavřenými dveřmi domu. K těm lze přiřadit typicky např. týrání svěřené osoby. Protože se takové trestné činy odehrávají de facto v soukromí obydlí, sociálně lze v tomto směru působit jen zprostředkovaně a mnohdy až následně spíše než preventivně, a to pozorností vůči možným vnějším projevům trestné činnosti.¹¹² V případě obětí-dětí může být v tomto směru vhodným pozorovatelem učitel jakožto osoba s dítětem v častém kontaktu, která může sledovat případné změny v chování dítěte (zejm. na prvním školním stupni).

Další skupinou budou ty trestné činy, k jejichž páčání dochází v jiných budovách.¹¹³ Zde bych vyčlenila do zvláštních podskupin trestné činy páchané v obchodech (zejm. drobné krádeže), trestné činy páchané v kancelářích a provozovnách (např. krádeže směřující proti majetku zaměstnavatele), trestné činy páchané na úřadech (např. přijetí úplatku). Možnosti přímého sociálně preventivního působení jsou zde poměrně specifické, a to s ohledem na to, že roli budou hrát zejm. osoby v budovách přítomné, resp. s nimi nějak spojené.¹¹⁴ Sociální kontrola a tlak na chování potenciálních pachatelů v souladu s uznávanými normami tak budou vykonávat pouze tyto osoby, na druhou stranu však zároveň jejich omezený počet částečně potlačí efekt zdvořilé nevšímavosti, a to zřejmě úměrně počtu přihlížejících osob.¹¹⁵

Další skupinu budou tvořit kybernetické trestné činy, dále dělitelné na trestné činy

¹¹² Např. modřiny na těle dítěte.

¹¹³ Jako rozlišující prvek mi zde slouží míra soukromí. Proto bych přiřadila např. zahradní kůlnu k „domácnosti“, zatímco např. sklad zboží k „jiným budovám“.

¹¹⁴ Např. venkovní ostraha.

¹¹⁵ Např. na osobu pokoušející se ukrást zboží v obchodě spíše upozorní jiná nakupující osoba prodavače malého obchodu na vesnici než v supermarketu ve velkém městě.

páchané prostřednictvím počítače a ty ostatní. Specifikem této skupiny je jejich fyzická nezakotvenost: „kybernetický prostor nemá hmotnou podstatu, je imaginární. Jeho vznik a další existence je však závislá na světě reálném.“¹¹⁶ Zde lze sociálně preventivně působit spíše na potenciální poškozené než pachatele, a to zvyšováním obecného povědomí ohledně zabezpečování svých informací ve vztahu ke kybernetickému prostoru.¹¹⁷

Zbývající skupinou jsou trestné činy páchané venku, a to v sídelním osídlení či mimo ně.¹¹⁸ Zatímco mimo ně lze jen stěží zvlášť sociálně preventivně působit, v sídelních osídleních a aglomeracích je situace v tomto směru již příznivější. Zde funguje určitá všudypřítomná sociální kontrola, odvíjející se mimo jiné od konkrétní podoby zástavby a místní komunity.¹¹⁹ V rámci sociální prevence kriminality můžeme usilovat o zvýšení citlivosti vůči páchání jakékoliv trestné činnosti tak, aby bylo samozřejmé proti ní příp. osobně zakročit spíše než ji ponechat bez povšimnutí jako něco, „co se nás netýká.“

Uvedené rozdělení není nijak definitivní, některé trestné činy budou principiálně v několika skupinách (např. trestný čin vraždy v závislosti na místě spáchání), pro jiné se naopak žádná z těchto kategorií příliš nehodí (např. trestný čin podílnictví). Přesto se domnívám, že pro účely sociální prevence kriminality lze s takovým rozdělením dále vhodně pracovat.

¹¹⁶ Viz Závazky k ochraně kyberprostoru vyplývající z mezinárodního práva, str. 21.

¹¹⁷ Např. nesdělování přístupových údajů jiným osobám, antivirová ochrana atp.

¹¹⁸ Mimo ně typicky např. trestný čin pytláctví.

¹¹⁹ Typicky bývají součástí menších čtvrtí např. postarší osoby sledující své okolí po celý den. Bez ohledu na jejich rozpoznávací a fyzické schopnosti už jen samotný fakt jejich přítomnosti může znamenat pro potenciálního pachatele překážku či alespoň ztížení spáchání trestného činu.

Závěr

V předchozí části práce jsem se pokusila nastínit v obecné rovině některé z mého pohledu klíčové potenciální kriminogenní faktory. Rozhodla jsem se uchopit problematiku sociální prevence kriminality tímto způsobem z důvodu nezbytnosti její šíře. Kriminologie znamená propojení právní vědy spolu se sociologickou reflexí, neboť kriminalitu lze chápat mimo jiné i jako určitý sociální jev, a proto stejně jako jakýkoliv jiný sociální jev, ani kriminalita není ve své existenci izolována, nýbrž vyplývá ze souhrnu mnoha dalších jevů.

K těm lze zařadit např. celkové společenské klima ve vztahu ke vnímání a chápání kriminality obecně i přístup vůči jednotlivým trestným činům v závislosti na objektu chráněném trestním zákonem. Překročí-li nespokojenost společnosti s daným status quo určitou míru a umožňuje to politické pozadí, taková změna celospolečenského klimatu se pak s největší pravděpodobností projeví prostřednictvím kriminalizace určitého jednání, ať už konání či opomenutí, a naopak jeho dekriminalizace v případě, že společnost přestala pociťovat dekriminalizované jednání jako hrozbu pro ni samotnou a pro jí uznávané principy, hodnoty a zájmy.

Ovšem působení na kriminalitu prostřednictvím kriminalizace a dekriminalizace určitých jednání by mělo zůstat až posledním použitým prostředkem, tedy krajním prostředkem ochrany poskytované právem. Zdaleka vhodnější se jeví usilovat o omezení samotných příčin kriminality na nejnižší možnou míru, a to prostřednictvím prevence, ať už primární, sekundární či terciární. Jen takovým způsobem docílíme toho, aby trestněprávní postih zůstal skutečně ultima ratio.

Nelze však v žádném případě lpět na iluzorní představě možného odstranění všech známých kriminogenních faktorů a následného vymýcení kriminality jako takové. Společnost je již ze své podstaty více či méně rozvrstvena a jako taková vždy bude někým pociťována jako nespravedlivá nebo nevyhovující – vždy se najde člověk, který se rozhodne nerespektovat ve svůj prospěch její pravidla.

Jak jsem již uvedla, jakožto sociální jev kriminalita nejenže není izolována, ale naopak přímo reaguje na jiné sociální jevy a tyto sama ovlivňuje. Zároveň však ostatní sociální jevy nejsou tím jediným, co kriminalitu určuje. Z druhé strany stojí konkrétní pachatelé se svými

ideály, vlastnostmi, možnostmi. Kriminalita obecně je pak výsledkem spolupůsobení mnoha sociálních jevů a osobnostních rysů pachatelů.

Nabízí se proto preventivní působení ve dvou směrech, a to v rámci společenských podmínek obecně a v rámci působení na jednotlivce. Vzhledem k tomu, že kriminalita, resp. spáchání trestného činu je vždy výsledkem konkrétní konstelace společenských podmínek (včetně právního rámce), osobnostních vlastností pachatele a konkrétní situace, ve které se pachatel nachází (tedy zázemí pachatele i okolnosti vztahující se k samotnému trestnému činu jako místo a čas jeho spáchání atd.), můžeme preventivně působit ve všech těchto směrech.

Ze společenského hlediska se ukazuje žádoucí např. obecně snižování míry nezaměstnanosti. Jak jsem naznačila výše, z výchovného hlediska se zdá být kritická zejména úplná absence zaměstnání. Sociálně preventivně zde pak bude působit podpora jakékoliv formy zaměstnání, byť by se mělo jednat např. o výpomocné práce jednou týdně. Už samotný fakt, že dotyčný rodič bude pravidelně docházet k výkonu práce, významně ovlivní přístup dítěte vůči zaměstnání jako takovému i obecně vůči možnostem vlastního uplatnění legální cestou a zejm. se tak omezí možné zakotvení představy zbytečnosti zaměstnání nebo bezvýhodnosti nezaměstnanosti.

Obdobně je ze společenského hlediska žádoucí umožnit v co největší míře takové studium, které zlepší výchozí podmínky pro hledání zaměstnání s ohledem na různé schopnosti jedinců. Znamená to nejen možnost přístupu na vysoké a vyšší odborné školy pro nadané jedince, ale zároveň také udržování široké škály dostupných řemeslných učilišť. Tato by však neměla být určena jen a pouze dětem a mladistvým, nýbrž naopak i dospělým jedincům v zájmu jejich rekvalifikace a případného zvyšování nebo i jen prohlubování kvalifikace.

Na hranici společenských a osobnostních faktorů leží pocitování uznání, které se váže jak na vlastní zkušenost s uznáním okolí, tak na jeho zprostředkovávání médii a objektivní zakotvení ve společenském systému (např. mzdové zařazení). Tento prvek pak nabývá na významu zvláště ve spojení s pocitem zneuznání a případně následným připojením se k radikalizovaným skupinám brojícím proti neuznávající společnosti. V tomto směru se zdá být žádoucí umožnit dotyčnému jedinci či skupině být slyšen, vyjádřit své pocity a požadavky tak, aby byly reflektovány (klíčový je pocit možnosti dosažení změny, nikoliv už její faktické provedení). Proto je v zájmu sociální prevence kriminality (zejména primární) dávat prostor

vyjádření různých menšinových skupin v médiích atp. a navazovat s nimi dialog z pozice většinové společnosti.

Ve všech uvedených směrech je žádoucí umožnit přístup k zaměstnání, vzdělání atp. co nejvíce občanům v rámci primární prevence kriminality (a zároveň vytvořit nějaké formy pobídek motivující ty občany, kteří sami aktivně neusilují o nalezení zaměstnání), nicméně zvláštní důraz je třeba klást v rámci sekundární prevence kriminality na rizikové skupiny či jednotlivce, u nichž jsou již detekovány významné kriminogenní faktory (významné početně či intenzitou). Tyto osoby by měly být bedlivěji sledovány ve svém vývoji, nicméně je velmi důležité vyvarovat se rizika etiketování a nedémonizovat takové jedince. Naopak by k nim mělo být přistupováno s o to větším pochopením a trpělivostí, avšak zároveň s jasnými pravidly a důrazem na jejich respektování. Zejména by právě rizikové skupiny a jedinci měli být podporováni ve snaze jakýmkoliv legálním způsobem zlepšit své postavení, aby si ve svých představách neutvrzovali definitivnost svého zařazení v rizikové skupině.

K možnostem prevence kriminality v rámci osobnostních rysů potenciálních pachatelů se řadí zejména pozitivní působení prostřednictvím rodiny a vzdělávání. Z rodiny přebírá jedinec již od raného věku své prvotní socializační návyky, vštěpuje si vzorce chování a hodnotovou orientaci. Do vnitřního zázemí rodiny lze jen obtížně zasahovat, byť ve prospěch výchovy dítěte, avšak můžeme vytvářet příznivé podmínky pro dotváření neúplných a nahrazování nefunkčních rodin prostřednictvím institutů osvojení a poručenství. Přitom bychom měli dbát, aby rodina poskytovala dítěti dostatečný prostor pro školní přípravu, ke vzdělávání přistupovala s respektem, poklesky dítěte trestala přiměřeně shovívavě a zároveň kladně hodnotila jeho dosažené úspěchy. Dítěti by měly být předkládány vhodné vzory k nápodobě a mělo by mít dostatek prostoru pro různé volnočasové aktivity.

Zvláštní pozornost by měla být věnována těm nežádoucím jednáním a pokleskům dítěte, které již nelze považovat za ojedinělé a hrozí se ustálit v asociální vzorec chování. Případné nežádoucí návyky získané v rodině lze více či méně neutralizovat vhodným přístupem ve školním prostředí. Dobré by tak bylo umístit na každé alespoň základní škole sociálně preventivně a psychologicky orientovaného pracovníka, který může být k dispozici na jedné straně učitelům, kteří by pak mohli korigovat svůj přístup ke konkrétním žákům na základě odborné porady, a na druhé straně k dispozici žákům, kteří sami mohou svou situaci pocítovat jako nevyhovující (ať už z důvodů nevycházení s ostatními žáky či učiteli, nedostatečné motivace aj.). Zároveň by měli být takoví odborní pracovníci i učitelé sami

vnímaví i vůči těm projevům chování žáků, které ještě samy o sobě nejsou sankcionovatelné či snad dokonce trestně stíhatelné, avšak vykazují již známky takového jednání, a to nikoliv ojediněle. Přínosem jsou v tomto směru dle mého např. školící pedagogické semináře zaměřené na rozpoznávání prvních signálů naznačujících možný budoucí kriminální vývoj jedinců.

Postupem času začne stále více v životě jedince nabývat na významu jeho skupinové zázemí, částečně určené mimo jiné jeho genderem a kulturním zázemím. Další velká oblast v rámci pozitivního sociálně preventivního působení v oblasti osobnosti jedinců proto zahrnuje opět zejména děti a mladistvé, a to při zaměření na různé zájmové aktivity. Jak jsem uvedla výše, skupinová příslušnost a sounáležitost hraje v životě jedince velkou roli, která se může ukázat jako pozitivní i negativní. Aby se zamezilo výraznějším dopadům negativního vlivu jedné skupiny, stačí mnohdy být zároveň členem skupiny jiné, která svým pozitivním působením vyváží vliv první skupiny. V rámci sociální prevence kriminality je proto vhodné vytvářet co nejlepší podmínky pro vznik a fungování různých zájmových skupin, které nabízí svým členům dostatek alternativních forem zábavy a vštěpují jim takovou hodnotovou orientaci a vlastnosti, které společnost uznává a respektuje. Klíčové je tímto způsobem vytvářet zázemí v rámci sekundární prevence kriminality pro rizikové skupiny a jedince s větším množstvím kriminogenních faktorů ve svém životě, kdy právě tato forma prevence může snad nejsnáze odvrátit jejich případný kriminální vývoj a další kumulování kriminogenních faktorů.

Znovu nicméně opakuji, že všechny uvedené jevy spolu vzájemně souvisí. Neodvážuji se v tuto chvíli soudit, zda mají různé kriminogenní faktory vzájemně charakter „pouze“ kumulativní, anebo zda se jejich vliv přímo multiplikuje. V každém případě preventivní působení by mělo zasáhnout co nejvíce jevů na kriminalitu působících. Zvláště i s ohledem na mezigenerační předávání vzorců chování a jednání.

S ohledem na mezigenerační přenos a konkrétní věk pachatele se pak jeví v některých případech zásadním důraz na prevenci primární a sekundární. Pokud bude jedinec s nežádoucími sociálními návyky spojenými s kriminálním jednáním vychovávat v obdobném duchu i své potomky, terciární prevence zaměřená jeho směrem sice může zabránit či omezit jeho kriminální chování v budoucnu, nicméně na již odrostlé potomky nebude mít zřejmě významnější dopad. I proto považuji za žádoucí zaměřit se zejména na sociální prevenci primární a sekundární jakožto moment, kdy lze zamezit páchání kriminality již v samém

počátku, a to i z dlouhodobějšího hlediska.

Přinejmenším vše výše uvedené bychom tedy měli vzít v úvahu při plánování jakékoliv sociální prevence kriminality, ještě s přihlédnutím k fyzickému prostředí pro chystaná opatření. Budeme-li v tomto směru úspěšní, ještě to ovšem neznamená eliminaci možného budoucího páchaní trestné činnosti, ale u některých jedinců se tím riziko takového budoucího chování a jednání alespoň sníží.

Možnost dalšího směřování

Možným pokračováním výše uvedeného může být kromě prohloubení uvedených témat např. kvantitativní zakotvení doplněné analýzou dat. Nabízí se např. hypotéza korelace mezi jednotlivými druhy profesního zaměření a kriminalitou obecně i pácháním jednotlivých druhů trestných činů, obdobně jako význam konkrétního vzdělávacího zaměření v tomto směru. Jako vhodné doplnění by mohly sloužit případové studie různých pachatelů s důrazem na jejich skupinové zázemí. Na provedení náročnější, avšak nepochybně velice přínosná by byla např. studie trestné činnosti v návaznosti na pocitování zneuznání.

Nepochybuji ani o přínosu jiného mezioborového přístupu. Např. psychologie nabídne podrobnější pohled na kriminální kariéru jedince a možnosti jejího zamezení, urbanistika a architektura napomůže takovému uspořádání města a budov, které neposkytne vnější podmínky pro páchání trestné činnosti, technicky orientované obory zajišťují nezbytné zázemí na jedné straně pro zpracovávání výzkumů a na straně druhé v návaznosti na trestnou činnost (její zamezení – např. dostatečně odolné dveře proti vypáčení nebo kamerový systém; vypátrání pachatele – např. zajištění a uchování biologických stop nebo mechanoskopie; kontrola již odsouzených pachatelů – např. technické prostředky umožňující sledovat pohyb), biologie napomáhá porozumět lidskému jednání v návaznosti na genetické predispozice a případné fyziologické choroby či nedostatky, chemie dává poznatky o chování chemických látek v těle pod vlivem návykové látky atp.

Další navazující oblastí pak může být zhodnocení probíhajících programů sociální prevence kriminality v rámci České republiky a její rozpracování na půdě OSN, příp. porovnání se zahraničními přístupy, s navázáním návrhu dalších preventivních kroků, programů a opatření.

Poslední ohlédnutí

Závěrem bych ráda podotkla, že v této práci¹²⁰ jsem se od samého zpočátku rozhodla pro kvalitativní přístup. Nastínila jsem ty oblasti, které považuji pro vývoj jedince i jeho celkový život za významné a neodmyslitelné, neboť ovlivňují kvalitu života a jeho prožívání a spoluurčují konkrétní podobu osobnosti jedince. Protože se jedná o téma významné a zajímavé, ráda bych se k němu vrátila i v budoucnu a uchopila je opět novým způsobem.

¹²⁰ Jejíž součástí jsou i mé příspěvky uplatněné v rámci SVOČ v akademických letech 2009/2010 a 2010/2011.

Bibliografie

BAUMAN, Zygmunt. Tekutá modernost. Praha: Mladá fronta, 2002. 343 s. ISBN 80-204-0966-1.

BERGER, Peter L.; LUCKMANN, Thomas. Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

BOURDIEU, Pierre. Nadvláda mužů. Praha: Karolinum, 2000. 145 s. ISBN 80-7184-775-5.

BUBNER, Rüdiger. Spor o spravedlnost. Praha: Filosofia, 1998. Spravedlnost vládne tam, kde každý činí to, co mu náleží, s. 129-146.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. Forenzní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. 439 s. ISBN 978-80-7380-213-4.

DWORKIN, Ronald. Současná politická filosofie. Praha: OIKOYMENH, 1997. Svoboda, rovnost a společenství, s. 273-299. ISBN 80-86005-60-7.

FRASER, Nancy; HONNETH, Axel. Přerozdělování nebo uznání?. Praha: Filosofia, 2004. 333 s. ISBN 80-7007-200-8.

FRASER, Nancy. Rozvíjení radikální imaginace: globální přerozdělování, uznání a reprezentace. Praha: Filosofia, 2007. 182 s. ISBN 978-80-7007-251-6.

GIDDENS, Anthony. Důsledky modernity. Praha: SLON, 2010. 158 s. ISBN 978-80-7419-035-3.

GIDDENS, Anthony. Sociologie. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4.

GŘIVNA, Tomáš. Závazky k ochraně kyberprostoru vyplývající z mezinárodního práva. In Acta Universitatis Carolinae. Iuridica. Praha: Karolinum, 2008. s. 21-34. ISSN 0323-0619.

GÜNTHER, Klaus. Spor o spravedlnost. Praha: Filosofia, 1998. Co znamená: „Každému to, co mu náleží?“ K novému odhalení distributivní spravedlnosti, s. 15-51. ISBN 80-7007-115-X.

HABERMAS, Jürgen. Multikulturalismus. Praha: Filosofia, 2001. Boje o uznání v

demokratickém právním státě, s. 107-148. ISBN 80-7007-161-3.

HONNETH, Axel. Sociální filosofie a postmoderní etika. Praha: Filosofia, 1996. 143 s. ISBN 80-7007-082-X.

HÖFFE, Ottfried. Spor o spravedlnost. Praha: Filosofia, 1998. Lidská práva a směnná spravedlnost. Náčrt legitimizace, s. 109-127. ISBN 80-7007-115-X.

KOLLER, Peter. Spor o spravedlnost. Praha: Filosofia, 1998. Pojetí společnosti a sociální spravedlnost, s. 83-107. ISBN 80-7007-115-X.

MARTÍNEK, Zdeněk. Agresivita a kriminalita školní mládeže. Praha: Grada, 2009. 152 s. ISBN 978-80-247-2310-5.

NIKL, Jaroslav. Sociálně patologické jevy u dětí a mládeže se zaměřením na jejich prevenci. Praha: Policejní akademie ČR, 2000. 100 s. ISBN 80-7251-033-9.

NOVOTNÁ, Eliška. Sociologie sociálních skupin. 1. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010. 120 s. ISBN 978-80-247-2957-2.

NOVOTNÝ, Oto; ZAPLETAL, Josef a kol. Kriminologie. Praha: ASPI, 2008. 527 s. ISBN 978-80-7357-377-5.

Odbor prevence kriminality. Strategie prevence kriminality na léta 2008 až 2011 [online]. ČR: Ministerstvo vnitra ČR, 2007 [cit. 2011-04-24]. Dostupné z WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/strategie1016/strategie3.pdf>>.

PIEPER, Josef. Základní formy sociálních pravidel hry. 1. Praha: ISE, 1994. 61 s. ISBN 80-85241-60-9.

Policejní akademie České republiky. Ústav bezpečnostní vědy a celoživotního vzdělávání. Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem: sborník referátů z 1. semináře. Praha: Policejní akademie ČR, 1997. 136 s. ISBN 80-85981-61-0.

POPPER, Karl Raymund. Bída historicismu. Praha: OIKOYMENH, 2000. 134 s. ISBN 80-86005-80-1.

PŘIBÁŇ, Jiří. Sociologie práva: systémově teoretický přístup k modernímu právu. Praha:

SLON, 1996. 197 s. ISBN 80-85850-18-4.

Příručka pro bezpečnostní audit na místní úrovni: kompendium mezinárodní praxe. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. 166 s. ISBN 978-80-7338-076-2.

RENZETTI, Claire M.; CURRAN, Daniel J. Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum, 2003. 642 s. ISBN 80-246-0525-2.

SHAPLAND, Joanna; WILES, Paul; WILCOX, Paula. Cílené snížení kriminality pro místní oblasti: Principy a metody. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1997. 119 s. ISBN 80-86008-29-0.

SOKOL, Jan. Malá filosofie člověka. Praha: Vyšehrad, 1998. 389 s. ISBN 80-7021-253-5.

ŠANDEROVÁ, Jadwiga. Kulturní obrat v konceptualizaci a výzkumu sociálních nerovností: od rozdělování k uznání. *Teorie vědy*. 2007, 2, s. 5-30.

RAWLS, John. Teorie spravedlnosti. Praha: Victoria Publishing, 1995. 361 s. ISBN 80-85605-89-9.

TAYLOR, Charles. Liberální politika a veřejnost. In *Liberální společnost*. Praha: Filosofia, 1994. s. 17-53. ISBN 80-7007-063-3.

TAYLOR, Charles. Multikulturalismus: zkoumání politiky uznání. Praha: Filosofia, 2001. 183 s. ISBN 80-7007-161-3.

TILLY, Charles. *Durable inequality*. Berkeley: University of California Press, 1998. 299 s. ISBN 0-520-22170-2.

VEČERKA, Kazimír. Prevence kriminality na úrovni obcí a krajů: závěrečná zpráva z výzkumu. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009. 116 s. ISBN 978-80-7338-085-4.

VESECKÁ, Renáta; CHROMÝ, Jakub. Kriminalita, veřejnost a média: Problémy, o nichž se příliš (ne)mluví. Praha: Linde, 2009. 124 s. ISBN 978-80-7201-772-0.

WEBER, Max. *Sociologie náboženství*. Praha: Vyšehrad, 1998. 367 s. ISBN 80-7021-240-3.

Abstrakt. Název práce v anglickém jazyce, abstrakt v anglickém jazyce.

Klíčová slova

Abstrakt

Cílem textu je ukázat některé z hlavních možných směrů v sociální prevenci kriminality, a to z úhlu pohledu kriminologického a částečně sociologického. Důvodem pro takový přístup je stále aktuální potřeba analýzy kriminálního vývoje a způsobu, jak jej můžeme ovlivnit. Práce sestává ze tří hlavních kapitol, dále rozdělených na podkapitoly. První kapitola je úvodní a obsahuje některé základní teze jako přípravu pro nadcházející problematiku, včetně důrazu na vzdělávání. Druhá kapitola je rozčleněna na dvanáct podkapitol, z nichž každá se věnuje odlišné oblasti a některé jsou ještě dále rozděleny. První podkapitola se zaměřuje na rodinu a její vztah k problematice vzdělávání a zahrnuje také poznámky k jazykovému kódu. Druhá podkapitola bere v úvahu kulturu jakožto pozadí pro vzorce chování a hodnotovou orientaci. Třetí podkapitola zdůrazňuje význam autorit, zatímco čtvrtá podkapitola se soustředí na vzdělávání. Čtvrtá podkapitola je zároveň jedna ze dvou dále rozčleněných, obsahuje část týkající se vztahu mezi vzděláváním a kriminalitou v dospělosti. Pátá podkapitola je věnována osobnosti. Šestá podkapitola, zabývající se problematikou skupin, je druhou kapitolou dále rozdělenou, neboť zahrnuje i část věnovanou etiologii kriminality a teorii nerovností Ch. Tillyho. Sedmá podkapitola zvažuje aspekty uznání a přerozdělování a osmá podkapitola směřuje k problematice genderu. Devátá podkapitola pouze stručně uvádí určité poznámky vztahující se k zaměstnání a desátá činí obdobně ve vztahu k médiím. Jedenáctá podkapitola zmiňuje možný vliv prostředí. Poslední podkapitola druhé kapitoly nabízí možné alternativní dělení trestných činů pro potřeby sociální prevence kriminality. Poslední kapitola shrnuje výše uvedené teze a navrhuje další možný výzkum v této oblasti.

Social prevention of criminality.

Abstract

The purpose of the text is to show some of the main possible courses in social prevention of criminality, from criminological and lightly sociological point of view. The reason for such an approach is always actual need of analysis of criminal evolution and of the way we can influence it. The paper is composed of three main chapters, further divided into subchapters. The first chapter is introductory and contains some primal thesis as a preparation for coming issues, including reasons for stress on schooling issues. Second chapter is particularized into twelve subchapters, each of them dealing with different areas and some of them further deepened. First subchapter focuses on family and its relation to schooling issues and includes also notes on language code. Second chapter takes into account culture as a background for patterns of behavior and value orientation. Third chapter stresses the meaning of authorities, while fourth chapter concentrate on schooling issues. Fourth chapter is also one of the two chapter further divided, when it contains the relation between schooling and criminality in adulthood. Fifth chapter is dedicated to personality. Sixth chapter, dealing with group issues, is the second chapter further divided, because of subchapter explaining etiology of criminality and the theory of inequalities of Ch. Tilly included. Seventh chapter considers aspects of appreciation and redistribution and eighth chapter aims at gender issues. Ninth chapter just briefly features some aspects of employment and tenth does the same about media. Eleventh chapter mentions possible influence of environment. Final subchapter of second chapter offers possible alternative division of criminal offences from point of view of social prevention of criminality. Final chapter summarizes the thesis stated above and suggests next research on the field.

Klíčová slova

Prevence – kriminalita – sociální

Prevention – criminality – social